

Ἡ θεία Λειτουργία: Συγκεφαλαίωση τοῦ μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ

Προλεγόμενα

Ἡ ἱεραουργία καὶ παράδοση τῶν θείων μυστηρίων ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κύριο καὶ Σωτῆρα Χριστὸ τὸ βράδυ τοῦ μυστικοῦ δείπνου¹, μετὰ τὴν ἐντολή: «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν»². Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ «ἀναλλοιώτως ἐξ αὐτοῦ πρὸ τῶν αἰώνων» γεννηθεὶς «καὶ ἐπ’ ἐσχάτων τῶν χρόνων ἐκ τῆς ἀχράντου Θεοτόκου Μαρίας» σαρκωθείς «διὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ εὐσπλαγγίαν καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν» γενόμενος ἄνθρωπος³ ἐνώνει στὸ πρόσωπό του τὴν ἐφάπαξ καὶ «εἰς τὸ διηγεκές»⁴ προσφερθεῖσα θυσία⁵ μετὰ τὸ «καθ’ ἡμέ-

1. Α΄ Κορ. 11, 23-26· Μάρκ. 14, 22-25· Ματθ. 26, 26-29· Λουκ. 22, 14-20. Γιὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἐβραϊκὴ τελετὴ στὴν Εὐχαριστία βλ. ΦΙΛΙΑ Γ. Ν., *Λειτουργικὴ*, τόμ. Α΄, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2006, σσ. 115-136. Γιὰ τὶς δύο περὶ τῶν ἰδρυτικῶν λόγων τῆς θείας Εὐχαριστίας παραδόσεις βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Π., «Ἡ βιβλικὴ θεώρηση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας», ἐν *Lex Orandi. Λειτουργικὴ Θεολογία καὶ Λειτουργικὴ Ἀναγέννηση*, ἐκδ. «Ἰνδικτος», Ἀθήνα 2005, σσ. 153-178. Γιὰ τὸν προβληματισμὸ πὺρ διατυπώνεται στὶς μέρες μας «ἂν ὁ ἱστορικὸς πυρήνας τῶν (συνοπτικῶν κυρίως) διηγήσεων ἦταν ἐκεῖνος πὺρ ἐπηρεάσε τὴν μετέπειτα λειτουργικὴ πράξι» ἢ «ἂν ἡ λειτουργικὴ παράδοση τῆς ἀρχέγονης χριστιανικῆς κοινότητος ἐπέδρασε στὴν τελικὴ διαμόρφωση τῶν ἰδρυτικῶν τῆς Θ. Εὐχαριστίας λογίων», βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Π., «Παύλεια εὐχαριστιολογία», ἐν *Παῦλος. Τομὲς στὴ θεολογία του Α΄* [Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη 31], ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 183-211.

2. Α΄ Κορ. 11, 24· Λουκ. 22, 20.

3. GOUILLARD J., «Τὸ συνοδικὸν ὄπερ ἀναγινώσκειται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας», ἐν *Travaux et Mémoires*, τόμ. 2, Paris 1967, σσ. 61-63 (259-262).

4. Ἐβρ. 10, 12. Πρβλ. Ἐβρ. 9, 26. Ἡ σταυρικὴ θυσία προσφέρθηκε «ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας».

5. Ἡ θεία Εὐχαριστία ἔχει θνητὸν χαρακτῆρα καὶ κάθε φορὰ πὺρ τελεῖται «πραγματοποιεῖ μυστηριακὰ τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ στὴν κατάσταση τῆς θυσίας του, μετὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Κύριος χάρισε στὸν ἄνθρωπο τὴ σωτηρία του» (ΣΚΑΛΤΣΗ Π. Ι., «Εὐχαριστία καὶ θυσία», ἐν *Λειτουργικὲς Μελέτες* II, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 107). Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὴ μαρτυρία ὅτι «τό

ραν»⁶ και «ἐπὶ τὸ αὐτό»⁷ διὰ τῆς θείας Λειτουργίας τελούμενο στὴν Ἐκκλησία μυστήριο «τῆς συνάξεως ἤτουν κοινωνίας»⁸, τὸ ὁποῖο κάνει τελείους «εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἀγιαζομένους»⁹.

Α΄

Αὐτὴ ἡ καθ' ἑκάστην ἡμέραν προσαγόμενη εὐχαριστιακὴ θυσία¹⁰, διὰ τῆς

ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ· τὸν ἄρτον ὃν κλώμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν·» (Α΄ Κορ. 10, 16). Σὲ κάθε ὅμως περίπτωση ἡ θυσία αὐτὴ δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἱστορικὴ τῆς μόνο διάστασι, ἀλλὰ διὰ τῆς Εὐχαριστίας γινόμαστε κοινωνοὶ τῶν «μελλόντων ἀγαθῶν» (Ἐβρ. 10, 1). Ἡ Εὐχαριστία, μυστήριο τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ, εἶναι τὸ μυστήριο τῆς ἀγάπης, τῆς ἐνώσεως μέσα στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ» (Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας, μεταφρασμένο ἀπὸ τὰ Γαλλικὰ μὲ τὴν ἐποπτεία τῶν Σ. Ἀγουρίδη, Σ. Βαρτανιάν κ.ἀ., ἐκδ. «Βιβλικὸ Κέντρο “Ἄρτος Ζωῆς”», Ἀθήνα 1980, σ. 426). Γενικότερα γιὰ τὴν Εὐχαριστία ὡς θυσία βλ. ΚΑΤΣΙΟΥΛΑ Ο. Ν., *Ἡ θεία Εὐχαριστία ὡς θυσία*, Ἀθήνα 1931. ΤΡΕΜΠΕΛΑ Π. Ν., *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 3, Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Ἀθήνα 1961, σσ. 216-238.

6. Πράξ. 2, 46.

7. Α΄ Κορ. 11, 20· 14, 23.

8. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΤΟΥ, *Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* 3, 1, PG 3, 425 B. Βλ. καὶ ΣΜΕΜΑΝ Α., *Εὐχαριστία*, μεταφρ. ἀπὸ τὰ Ρωσικὰ: Ἀνδρέας καὶ Μαρίνα Χελιώτη, ἐκδ. «Ἀκρίτας», Ἀθήνα 1987, σσ. 13-29. ΦΙΛΙΑ Γ., «Στὶς πηγὲς τῆς εὐχαριστιακῆς ἐνότητος κλήρου καὶ λαοῦ», ἐν *Σύναξη* 50 (Ἀπρ.-Ἰούν. 1994) 101-107. ΣΚΑΛΤΣΗ Π. Ι., «Τὰ διακονικὰ παραγγέλματα καὶ ἡ στάσις τῶν πιστῶν στὴ θεία Λειτουργία», ἐν *Λειτουργικὲς Μελέτες* II, σσ. 119-172. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. Δ. (Πρωτοπρ.), *Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας*, ἐκδ. «Ἀρμός», Ἀθήνα 1996, σσ. 193-202.

9. Ἐβρ. 10, 14.

10. Ἡ συνήθεια τῆς καθ' ἡμέραν τέλεσης τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ τῆς κατ' αὐτὴν μεταλήψεως εἶναι ἀποστολικὴ παράδοσις (Πράξ. 2, 46) καὶ διασώζεται στοὺς Στουδίτες (ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἔργα 2, Μικρὰ Κατήχησις* (ἐπιμελεία Νικοδήμου Σκρέττα), *Κατήχησις ΝΘ΄*, σ. 159: «Οὐχὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῦ ἀχράντου αὐτοῦ σώματος καὶ αἵματος μεταλαμβάνομεν»). Μαρτυρεῖται ἐπίσης ἀπὸ τὸ Τυπικὸ τῆς Εὐεργέτιδος, 11ος αἰ. (DMITRIEVSKIJ A., *Opisanie liturgičeskich rukopisej*, τόμ. I: *Τυπικά*, Κίεβο 1895 (φωτοαναστατικὴ ἔκδοσις 1965), σ. 603: «Ἡμεῖς δε, διὰ τὸ καθεκάστην σχεδὸν πάντας μεταλαμβάνειν τῶν θείων μυστηρίων, δεόν ἐκρίναμεν ψάλλειν τὰ τυπικά ἐν τοῖς κελείοις». Βλ. καὶ ΣΚΡΕΤΤΑ Ν. (Ἀρχμ.), *Ἡ θεία Εὐχαριστία καὶ τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Κολλυβάδων* [Σειρά: Κανονικὰ καὶ Λειτουργικὰ 7], ἐκδ. «Μυγδονία», Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 258· 275-276. ΓΙΑΓΚΟΥ Θ. Ξ., «Ἡ κανονικὴ παράδοσις περὶ τῆς θείας Λειτουργίας. Κριτικὰ σχόλια», ἐν *Κανόνες καὶ Λατρεία* [Σειρά: Κανονικὰ καὶ Λειτουργικὰ 1], ἐκδ. «Μυγδονία», Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 349-350). Τὴν πράξιν αὐτὴ γινώριζε καὶ ἐφήρμοζε καὶ ὁ κατὰ τὴν περιόδον τοῦ ἡσυχασμοῦ ἀκμάσας Θηρακῆς ὁ μο-

«ποίας «τὸν τῆς μελλούσης ζωῆς ἀρραβῶνα λαμβάνομεν»¹¹ δὲν ἀναφέρεται «φανταστικῶς καὶ εἰκονικῶς»¹² πρὸς τὴν πρώτην, ἀλλὰ σὲ κάθε περίπτωση

ναχὸς καὶ ὑμνογράφος (ΘΗΚΑΡΑΣ, ἔκδ. Ἰ. Μονῆς Παντοκράτορος, Ἅγιον Ὅρος 2008, σ. 82: «Περὶ τοῦ θείου σώματος καὶ αἵματος, ἅπερ εἰς ἄφειν ἁμαρτιῶν καὶ ἁγιασμόν καθ' ἐκάστην μεταλαμβάνομεν». Βλ. καὶ ΣΚΑΛΤΗ Π., *Ἡ παράδοση τῆς κοινῆς καὶ τῆς κατ' ἰδίαν προσευχῆς. Μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὸ Ὁρολόγιον τοῦ Θημαρᾶ*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 396).

11. GOUILLARD J., «Τὸ συνοδικὸν ὅπερ ἀναγινώσκεται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας», ὅ.π., σ. 75 (458-459).

12. GOUILLARD J., «Τὸ συνοδικὸν ὅπερ ἀναγινώσκεται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας», ὅ.π., σ. 75 (457). Μὲ τὴ φράση «φανταστικῶς καὶ εἰκονικῶς» τὸ συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπαντᾷ στοὺς εἰκονομάχους οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριζαν ὅτι τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ στὴν Εὐχαριστία εἶναι ἡ μόνη πραγματικὴ εἰκόνα τοῦ (MANSI 13, 261-264). Ἀνταποκρίνεται ἡ ἐν λόγω ἔκφραση σ' αὐτὸ πού στῆ σύγχρονη θεολογικὴ σκέψη ὀνομάζουμε «εὐχαριστιακὸ ρεαλισμό». Τὰ δῶρα δηλαδὴ τῆς θείας Εὐχαριστίας, μετὰ μάλιστα τὸν καθαγιασμό τους, δὲν εἰκονίζονται ἀπλῶς καὶ δὲν συμβολίζουν, οὔτε ἀναπαριστοῦν τὸ Χριστό. Ἀντιθέτως τὸν ἀποκαλύπτουν καὶ φανερῶνουν τὸ σῶμα του, δηλαδὴ τὴν Ἐκκλησίαν. Στὴν προκειμένη περίπτωσι «ἀναπαραστατικὸς συμβολισμὸς εἶναι ἀχρηστος» (ΣΜΕΜΑΝ Α., ὅ.π., σ. 46). Σύμβολο καὶ πραγματικότης ταυτίζονται. «Αἴτιο καὶ ἀρχέτυπο αὐτοῦ τοῦ εὐχαριστιακοῦ ρεαλισμοῦ δὲν εἶναι ἓνα γεγονός πού συνέβη στὸ παρελθόν, ἀλλὰ ἓνα γεγονός πού ἔρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον. Ὁ Χριστὸς φαίνεται καὶ κοινωνεῖται στὴν εὐχαριστία τώρα στὰ ἔσχατα, ὅμως, θὰ βλέπεται καὶ θὰ μεταλαμβάνεται δίχως παραπετάσματα» (ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ Σ., «Εὐχαριστία, Θεία Οἰκονομία, Ἐκκλησία. Θεολογικὸ σχόλιον στὶς ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τοῦ Νικολάου Καβάσιλα στὴ θεία Λειτουργία», ἐν *Σύναξη* 107 (Ἰουλ.-Σεπτ. 2008) 82). Στὴν πατερικὴ παράδοσι ἡ ἀλήθεια αὐτὴ εἶναι σαφὴς καὶ ξεκάθαρη. Ἡ βασιλεία, τονίζει ὁ ἱερός Καβάσιλας, «οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ τοῦτο τὸ ποτήριον καὶ οὗτος ὁ ἄρτος» (Sources Chrétiennes (στὸ ἐξῆξ SC) 4bis, 250 (6) = PG 150, 461 D). «Ὅταν καθαγιασθῶν τὰ δῶρα γράφει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς δὲν εἶναι πλέον τύπος «ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου θεθεωμένον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰπόντος· τοῦτό μου ἐστιν, οὐ τύπος τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὸ σῶμα· καὶ οὐ τύπος τοῦ αἵματος, ἀλλὰ τὸ αἷμα... οὕτω καὶ ὁ ἄρτος τῆς κοινωνίας, οὐκ ἄρτος λιτός ἐστιν, ἀλλ' ἠνωμένος θεότητι· σῶμα δὲ ἠνωμένον θεότητι, οὐ μία φύσις ἐστιν, ἀλλὰ μία μὲν τοῦ σώματος, τῆς δὲ ἠνωμένης αὐτῷ θεότητος, ἑτέρα αὖτε τὸ συναμφοτέρον, οὐ μία φύσις, ἀλλὰ δύο» (Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 4, PG 94, 1148 Α· 1149 Β. Πρβλ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐντίρρησις καὶ ἀνατροπὴ τῶν παρὰ τοῦ δυσσεβοῦς Μαιμωνᾶ κατὰ τῆς σωτηρίου τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκώσεως, 2, PG 100, 336 Β: «Ἡμεῖς γὰρ οὔτε εἰκόνα οὔτε τύπον τοῦ σώματος ἐκείνου ταῦτα λέγομεν, εἰ καὶ συμβολικῶς ἐπιτελεῖται, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ θεθεωμένον». ΠΙΕΒΤΙΤΣ Α. (Ἐπισκόπου Βανάτου, πρώην Ἐρζεγοβίνης), «Ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας τῆς Ἐκκλησίας», ἐν *Φῶς Ἰλαρόν*, ἔκδ. «Ἀκρίτας», Νέα Σμύρνη 1991, σσ. 200-201. ΣΚΑΛΤΗ Π. Ι., «Ἐρμηνευτικὰ ζητήματα τῆς θείας Λειτουργίας», ἐν *Λειτουργικὰς Μελέτες* II, σσ. 200-201). Περὶ ταύτησι συμβόλου καὶ συμβολιζομένου στὴ θεία Εὐχαριστία κάνει λόγο καὶ ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης ὅταν γράφει ὅτι «ὁ μετὰ τὸν ἁγιασμόν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης προκειμένος ἄρτος εἶναι αὐτὸ ἀληθῶς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐκ ἄλλο καὶ ἄλλο· ὁμοίως καὶ ὁ μετὰ τὸν ἁγιασμόν ἐν τῷ ποτηρίῳ εὐρισκόμενος οἶνος αὐτὸ ἐστιν ἀληθῶς τὸ ζωηρὸν αἷμα τοῦ Κυρίου καὶ οὐκ ἄλλο καὶ ἄλλο. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ

είναι ή αυτή, μία και απaráλλακτος θυσία¹³. Η «ανάμνηση» διατρανώνει αυτή την ένότητα και ταυτότητα, καταφάσκει στην «οργανική σχέση τής Εύχαριστίας με τή λατρευτική βίωση τής θείας οίκονομίας... από τή δημιουργία μέχρι τά έσχατα τής βασιλείας, σέ ένα αδιάσπαστο παρόν»¹⁴, και έπιβεβαιώνει τόν αιώνιο χαρακτήρα τής θείας Λειτουργίας¹⁵.

Η αλήθεια αυτή περι τής Λειτουργίας ως διηνεκοϋς και αιώνιου ίλαστικής θυσίας¹⁶ και «ός τής ανέανως έπαναλαμβανόμενης πράξης σφράγισης τής “και-

άλλο και άλλο σώμά έστι, άλλ' έν και τό αυτό πραγματικώς, εκ τούτου έπεται ότι ό ήγιασμένος άρτος αυτό είναι τό σώμα του Κυρίου, τό πραγματικώς συλληφθέν εκ Πνεύματος άγιου· τό πραγματικώς γεννηθέν εκ τής Παρθένου· τό πραγματικώς βαπτισθέν· τό πραγματικώς παθόν... σταυρωθέν... ταφέν· τό πραγματικώς αναστάν· τό πραγματικώς αναληφθέν εις τούς ουρανούς· τό πραγματικώς καθεζόμενον εκ δεξιών του Πατρός και τό πραγματικώς μέλλον έρχεσθαι κρίναι ζώντας και νεκρούς» (Όμολογία πίστewς, ήτοι άπολογία δικαιοτάτη, Βενετία 1819, σ. 72. Βλ. και ΣΚΡΕΤΤΑ Ν. (Άρχιμ.), ό.π., σσ. 67-87). Γενικότερα περι του λειτουργικού συμβόλου και του εύχαριστιακού ρεαλισμού βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ (Μητρ. Περγάμου), «Συμβολισμός και ρεαλισμός στην Όρθόδοξη Λατρεία (ιδιαιτέρα τή Θ. Εύχαριστία)», έν Σύναξη 71 (Ίούλ.-Σεπτ. 1999) 6-21. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Π. (Ίερέως), «Σύμβολο και πραγματικότητα στη θεία Λειτουργία», έν Σύναξη 71 (Ίούλ.-Σεπτ. 1999) 22-37. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΗ Χ., «Η φύση του συμβόλου και ή κτιστή πραγματικότητα», έν Σύναξη 87 (Ίούλ.-Σεπτ. 2003) 51-70. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ό μυσταγωγικός συμβολισμός στον άγιο Νικόλαο Καβάσιλα (Διπλωματική Έργασία), Θεσσαλονίκης 1998, σσ. 68-103. π. ΜΠΑΤΣΙΟΥΔΗ Γ., Η δύναμη τής λατρείας. Η συμβολή του π. Άλεξάνδρου Σμέμαν στη λειτουργική θεολογία, έκδ. «Έν πλώ», Άθήνα 2008, σσ. 144-163. ΣΚΑΛΤΣΗ Π. Ι., «Η τών συμβόλων αλήθεια (φαινομενολογική και θεολογική προσέγγιση)», έν Λειτουργικές Μελέτες Ι, έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 13-36. ΣΜΕΜΑΝ Α., Η λειτουργική αναγέννηση και ή Όρθόδοξη Έκκλησία, έκδ. «Σηματογράφος», Λάρινα 1989, σσ. 51-66.

13. Μία, λέγει ό ιερός Χρυσόστομος, είναι ή θυσία και όχι πολλές: «Πώς μία, και ού πολλάί; Έπειδή άπαξ προσηνήθη, ώσπερ εκείνη ή εις τά άγια τών άγιων. Τοϋτο εκείνης τύπος έστι, και αυτή εκείνης· τόν γάρ αυτόν άει προσφέρομεν, ού νυν μέν έτερον πρόβατον, αύριον δέ έτερον, άλλ' άει τό αυτό· ώσπερ μία έστιν ή θυσία... Όσπερ οϋν πολλαχού προσφερόμενος έν σώμα έστι και ού πολλά σώματα, οϋτω και μία θυσία» (Είς τήν πρός Έβραίους, Όμιλία 17, ΡG 63, 131γ'. Βλ. και ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Χ. Γ. (Άρχιμ.), Η θεία Εύχαριστία Μυστήριο Μυστηρίων, «Άποστολική Διακονία», Άθήνα 1994, σσ. 108-110).

14. ΓΙΑΚΚΑΖΟΓΛΟΥ Σ., «Εύχαριστία, Θεία Οίκονομία και Έκκλησία. Θεολογικό σχόλο στίς έρμηνευτικές άρχές του Νικολάου Καβάσιλα στη θεία Λειτουργία», ό.π., σ. 77.

15. ΣΦΡΟΝΙΟΥ (Σαχάρωφ) Άρχιμ., «Περι τής λειτουργικής προσευχής», έν Όνόμeτα τόν Θεόν καθός έστι, μετάφρ. εκ του Ρωσικού Έρομονάχου Ζαχαρίου, Έρεά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Τιμίου Προδρομού Έσσεξ Άγγλίας 1992, σ. 360. Βλ. και ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ Γ. Ι., «Χρόνος και άνθρωπος», έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 146: «Η λειτουργία είναι έργο του Θεού. Και ως έργο του Θεού υπερβαίνει τό χρόνο και άνήκει στην αιωνιότητα».

16. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Διάλογος..., ΜΔ', ΡG 155, 189 BC: «Τήν δε γε ιερουργίαν του

νῆς διαθήκης” τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸ νέο λαό του»¹⁷ ἐδράζεται στὸ γεγονός τῆς σχέσης τῆς μετὰ τὸ μυστήριο τῆς θείας οἰκονομίας, τὸ ὁποῖο εἶναι αἰώνιο, ἀνακεφαλαιούμενο μάλιστα στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ «προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ’ ἐσχάτων τῶν χρόνων δι’ ἡμᾶς, τοὺς δι’ αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν»¹⁸. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ σχέση θὰ προσπαθήσουμε στὴ συνέχεια νὰ ἐρμηνεύσουμε, καθόσον «συγκεφαλαίωσις τῆς ὅλης οἰκονομίας τότε τὸ μυστήριον»¹⁹, «τὰ δὲ ἐν τῇ τελετῇ τῶν δώρων γινόμενα εἰς τὴν τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν ἀναφέρεται πάντα»²⁰.

Τὸ μυστήριο τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας φανερώθηκε μετὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ μᾶς δώρησε τὴ χάρι τῆς σωτηρίας οἰκονομίας τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ²¹. Στὸ θεανδρικό δηλαδὴ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ὁλοκληρῶνεται τὸ σχέδιο τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ δημιουργία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου²². Ἡ οἰκονομία τῆς χάριτος²³ μᾶς δόθηκε «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰώνων, φανερωθείσης δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»²⁴. Πρὸ καταβολῆς κόσμου «ἡ ὑπεράπειρος καὶ ἀπειράκις ἀπεί-

παναγίου σώματος αὐτοῦ τε καὶ αἵματος δῆλον ὡς αὐτὸς ἱερούργησε, καὶ ἱερούργειν ἡμῖν παραδέδωκε. Τοῦτο γάρ, φησί, ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὅτι καὶ αὐτὸς ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ (ἐν ἄρτῳ δηλονότι καὶ οἴνῳ) μηδαμῶς ποιούμενος· καὶ αἰώνιος μᾶλλον ἱερεὺς, ὅτι καὶ τέθηκεν ἐκουσίως διὰ σταυροῦ, καὶ θύει, καὶ προσήνεγκε τῷ Πατρὶ, καὶ προσάγει. Καὶ σφάγιον κείται διηνεκές, καὶ αἰώνιον ὑπὲρ ἡμῶν ἰλαστήριον ὃν καὶ μέγαν ἔχομεν ἀρχιερέα ἡμεῖς διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ». Πρβλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν*, ΚΗ', SC 4bis, 178 (4) = PG 150, 428 B: «Αὕτη ἡ τῆς ἱερωσύνης δύναμις, οὗτος ὁ ἱερεὺς. Οὐ γὰρ ἄπαξ ἑαυτὸν προσαγαγὼν καὶ θυσίας ἐπαύσατο τῆς ἱερωσύνης, ἀλλὰ διηνεκῆ ταύτην λειτουργεῖ τὴν λειτουργίαν ἡμῖν, καθ' ἣν καὶ παράκλητός ἐστιν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δι' αἰῶνος, οὐ χάριν εὔρηται πρὸς αὐτόν· “Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα”».

17. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Π., «Τὸ μυστήριο τῆς θείας Εὐχαριστίας στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο», ἐν *Lex Orandi. Λειτουργικὴ Θεολογία καὶ Λειτουργικὴ Ἀναγέννηση*, ἐκδ. «Ἰνδικτος», Ἀθήνα 2005, σ. 196.

18. Α' Πέτρο, 1, 18-21.

19. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, Ἀντιρρητικός Α' κατὰ εἰκονομάχων, 10, PG 99, 340.

20. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., Α', SC 4bis, 64 (11) = PG 150, 373 A.

21. ΠΙΕΒΤΙΤΣ Α. (Ἱερομονάχου, πρώην Ἐρζεγοβίνης), *Ἡ ἐκκλησιολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου, κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1984, σ. 27.

22. ΤΣΙΓΚΟΥ Β. Α., Ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ νέου θεολόγου, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 65-84.

23. Ἐφ. 3, 2.

24. Β' Τιμ. 1, 9-10. Αὐτὸ δηλώνεται καὶ στὴν ὑμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὸ Δοξαστικὸ τῶν Αἰῶνων τῆς ἐορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ: «Τὸ ἀπ' αἰῶνος μυστήριον

ρως προϋπάρχουσα τῶν αἰώνων μεγάλη τοῦ Θεοῦ βουλή»²⁵ ὀρίζει τὸ σκοπὸ τῆς δημιουργίας πὸν εἶναι ὁ ἐν Χριστῷ ἁγιασμός καὶ ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλης τῆς κτίσης, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἡ κληρονομία «τῆς ἐκεῖ βασιλείας»²⁶. Ὁ Θεὸς μᾶς εὐλόγησε μὲ κάθε πνευματικὴ εὐλογία «ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ, καθὼς καὶ ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ»²⁷. Μὲ τὴν ἐνσαρκωση τοῦ Λόγου σώζεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅλος ὁ κόσμος ἀποκτᾶ νέο νόημα. Ἀνακεφαλαιώνονται, δηλαδὴ ἐνώνονται, «τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς»²⁸. Ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι γίνονται ἕνας χορός, μία Ἐκκλησία, «διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπιφάνειαν, τοῦ ὑπερουρανίου καὶ ἐπιγείου»²⁹.

Ἐμβαθύνοντας περισσότερο στὸ νόημα τοῦ «ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν»³⁰ ἀποκαλυφθέντος «μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ

ἀνακαλύπτεται σήμερον, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, Υἱὸς ἀνθρώπου γίνεται, ἵνα τοῦ χείρονος μεταλαβὼν, μεταδῷ μοι τοῦ βελτίονος».

25. ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Πρὸς Θαλάσσιον, 60, PG 90, 621 B. Πρβλ. Ἐφ. 1, 11. Πράξ. 20, 27.

26. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΜΘ', SC 4bis, 284 (21) = PG 150, 480 C: «Αὕτη μὲν οὖν ἐστὶν ἅπασα ἡ τοῦ Θεοῦ δωρεά. Πάντων γὰρ ὧν εἰς τὸ γένος ἡμῶν ἐποίησεν ἀγαθῶν, τοῦτό ἐστι τὸ τέλος, τοῦτο καρπὸς οἱ χοροὶ τῶν ἁγίων· καὶ τούτου ἕνεκα οὐρανὸς ἡμῖν ἐδημοουργήθη καὶ γῆ καὶ τὸ ὀρώμενον ἅπαν. Διὰ τοῦτο παράδεισος· διὰ τοῦτο προφήται· διὰ τοῦτο αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐν σαρκὶ καὶ Θεοῦ λόγος καὶ ἔργα καὶ πάθη καὶ θάνατος· ἵνα ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανὸν μετακίησωσιν ἄνθρωποι καὶ τῆς ἐκεῖ βασιλείας γένωνται κληρονόμοι». Βλ. καὶ ΨΕΥΤΟΓΚΑ Β. Σ., «Ὅψεις καὶ προοπτικὲς στὴν ἐσχατολογία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα (μία πρώτη προσέγγιση τοῦ θέματος), ἐν *Θέματα Πατερικῆς Θεολογίας*, ἐκδ. «Κυρομάνος», Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 229-289.

27. Ἐφ. 1, 3-5.

28. Ἐφ. 1, 10.

29. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., Κ', SC 4bis, 148 (3) = PG 150, 413 A. Βλ. καὶ ΓΙΕΒΤΙΤΣ Α. (Ἐπισκόπου Βανάτου, πρώην Ἐρζεγοβίνης), «Ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας τῆς Ἐκκλησίας», ἐν *Φῶς Ἰλαρόν*, ἐκδ. «Ἀκρίτας», Νέα Σμύρνη 1991, σ. 194: «Ὁ Χριστὸς ὡς ἐνσαρκωμένος Θεός, ὡς Θεάνθρωπος εἶναι τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα ὀλοκλήρου τῆς θείας ἀποκαλύψεως, τῆς θείας οἰκονομίας, τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου, τῆς ἱστορίας γενικὰ ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς ἐσχατολογίας. Ὁ Χριστὸς ἐγένεε ὅλα αὐτὰ ὡς Θεὸς σαρκωμένος, ἐνανθρωπισμένος μέσα στὴν ἱστορία· καὶ αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ γεγονός ἐγένεε τὸ κέντρο τῆς ἱστορίας, στὸ ὁποῖο ἐνώνονται ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ὅλης τῆς κτίσεως, ὅλων τῶν κτιστῶν ὄντων. Ὅλη ἡ δημιουργία, ὅλα τὰ ὄντα πὸν ἔπλασε ὁ Θεὸς μὲ τὴν θέλησή του καὶ τὴν ἀγάπῃ του, στρέφονται πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὸ σκοπὸ καὶ προορισμὸ τους πρὸς τὴν πληρότητα καὶ τελειότητα (ἡ ὁποία δὲν βρίσκεται σὲ κάποιο παρελθόν, ἀλλὰ πάντα στὸ μέλλον, στὴν ἐσχατολογία)».

Θεῶν»³¹ καὶ στή σημασία «τῆς κατὰ σάρκαν οἰκονομίας»³² θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρομε ὅτι ὁ Χριστὸς ὡς ἱστορικὸς Θεάνθρωπος εἶχε μέσα του «ὄλα τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, τοῦ χρόνου καὶ τῆς αἰωνιότητος, τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπαρξῆς, τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θέωσης. Ὅταν ἐμφανίστηκε ὡς ἄνθρωπος, μέσα στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ προαιώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀποκάλυψε καὶ ἀνέδειξε καὶ δικαιολόγησε τὸ αἰώνιο σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, τὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν οἶκον του, δηλαδὴ τὴν οἰκονομία τοῦ Θεοῦ»³³.

Αὐτὸ τὸ σχέδιο, τὸ ἔργο δηλαδὴ τῆς δημιουργίας³⁴, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναδημουρ-

30. Ἐβρ. 1, 1.

31. Ἐφ. 3, 9.

32. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν, Ὁμιλία Α΄, 2, PG 63, 16.

33. ΠΙΕΒΤΙΣ Α. (Ἱερομονάχου, πρώην Ἑρζεγοβίνης), *Ἡ ἐκκλησιολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου...*, σ. 37.

34. Ὁ κόσμος δημιουργήθηκε «ἐξ οὐκ ὄντων» (Β΄ Μακ. 7, 28) μόνο μὲ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ (Γέν. 1, 1-28· Ψαλμ. 32, 9), «ἀθρόως ἐν τῇ μιᾷ ῥοπῇ τοῦ θείου θελήματος» κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριο Νύσσης (Περὶ τῆς Ἑξαήμερου, PG 44, 72 D-73 A). Ἡ δημιουργία μάλιστα χαρακτηρίζεται ἀπὸ μία δυναμικὴ ἐξελικτικὴ πορεία μὲ στόχο τὴν τελείωση τῶν ὄντων. «Ὁλόκληρη ἡ δημιουργία προσδιορίζεται ἀπὸ τρεῖς αἰτίες ποὺ προσδιάζουσιν στὰ τρία θεῖα πρόσωπα καὶ διαγράφουσιν δυναμικὰ τὴν πορεία της: τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ μὴ ὄν στὸ δυνάμει εἶναι μέσῳ τοῦ πρωταρχικοῦ θελήματος τοῦ Πατρὸς, ἀπὸ τὸ δυνάμει εἶναι στὸ ἐνεργεῖα εἶναι μέσῳ τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀπὸ τὸ ἐνεργεῖα εἶναι στὸ εὔ εἶναι μέσῳ τῆς τελειωτικῆς παρουσίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ Γ. Δ., «Ἡ ἔννοια τῆς θεότητας καὶ ἡ ἔννοια τῆς δημιουργίας κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Δύο σημεία συγκρούσεως τῆς πατερικῆς σκέψεως μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία», ἐν Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Β΄ [Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη -41], ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 72).

Ὁ ἄνθρωπος ἰδιαίτερα δημιουργεῖται κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν (Γέν. 1, 26: «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν». Ἡ σὲ πληθυντικὸ ἀριθμὸ αὐτὴ διατύπωση δείχνει ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου εἶναι ἔργο ὅλης τῆς Ἁγίας Τριάδος. «Ἡ τριαδικὴ σφραγίδα ἀναπαύεται πάνω σὲ κάθε δημιουργικὴ καὶ σωτηριώδη πράξη τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπεφάνη στὸν κόσμον διὰ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ὑπογραμμισμοὶς αὐτοῦ τοῦ τριαδικοῦ χαρακτήρα τῆς θείας οἰκονομίας στὴν δημιουργία, ἡ σωτηρία καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ θεμελιωδέστερα χαρακτηριστικὰ τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας καὶ ζωῆς γενικά». Βλ. ΠΙΕΒΤΙΣ Α. (Ἐπισκόπου Βανάτου, πρώην Ἑρζεγοβίνης), «Ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ», ἐν Φῶς Ἰλαρόν, ἐκδ. «Ἀκρίτας», Νέα Σμύρνη 1991, σ. 48).

Κατὰ τὸν ἅγιον Κύριλλο Ἀλεξανδρείας ἡ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου σημαίνει ὅτι «μεμορφώμεθα δὲ πρὸς αὐτὸν κατὰ πρῶτον μὲν τρόπον καὶ κυριώτατον, ὅσον ἂν νοοῖτο,

γίας ως «καινῆς κτίσεως»³⁵, εἶχε ως μοναδικὰ κριτήρια τὴ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου³⁶. Ἡ προβλεφθεῖσα πραγματικότητα τῆς σωτηρίας ξεκινᾷ μὲ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωση τῶν δύο φύσεων, τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης, στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ³⁷, ὅποτε καὶ συνετελέσθη τὸ μέγα θαῦμα «δι' οὗ πάντα γεγένηται καὶ κα-

κατ' ἀρετὴν καὶ ἀγιασμόν. Ἄγιον γὰρ τὸ θεῖον, καὶ ἀπάσης ἀρετῆς ἀρχὴ καὶ πηγὴ καὶ γένησις» (ΣΤΑΜΟΥΑΗ Χ.Α., *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας κατὰ ἀνθρωπομορφιτῶν* [Ἀλεξανδρινοὶ Συγγραφεῖς, 1], ἐκδ. «Τὸ Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 1993, σ. 116). Γενικότερα περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου βλ. ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν.Α., *Ἐπιστήμη, Φιλοσοφία καὶ Θεολογία στὴν Ἐξαήμερο τοῦ Μ. Βασίλειου*, Θεσσαλονίκη ²1990. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ'*. Ἀνακεφαλαίωση καὶ Ἀγαθοποιία. Ἐκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας [Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη – 34], ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 319 ἔξ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Θεολογία – Κτισσιολογία – Ἐκκλησιολογία κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καὶ οἰκουμενικῆς θεολογίας* [Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη – 46], ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001. ΛΙΑΛΙΟΥ Δ. Α., *Ἐκκλησία – κόσμος – ἄνθρωπος* [Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη – 45], ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 43-58. ΝΕΛΛΑ Π., *Ζῶν θεοῦμενον. Προοπτικὲς γιὰ μίαν ὀρθόδοξην κατανόησιν τοῦ ἀνθρώπου*, ἐκδ. «Ἐποπτεία», Ἀθήνα 1979, σσ. 19-69.

35. Β' Κορ. 5, 17: «Εἷς τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα, τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἐαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ». Γιὰ νὰ τονισθεῖ ὅτι «τὸ μυστήριον τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ ποὺ φανερώθηκε μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ τοῦ Ἐκκλησία, εἶναι μεγαλύτερο καὶ βαθύτερο ἀπὸ κείνο τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, τόσο ὡς πρὸς τὸ ἀνεξήγητο καὶ παράξενο, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸν πλοῦτο τῆς χάριτος καὶ τῶν δωρεῶν τοῦ Θεοῦ» (ΠΙΕΤΤΙΣ Α. (Ἱερομονάχου, πρώην Ἐρζεγοβίνης), *Ἡ ἐκκλησιολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου...*, σ. 44), ὁ ἱερός Χρυσόστομος γράφει: «Καὶ τότε μὲν τῆς κτίσεως γενομένης, ὁ ἄνθρωπος ὑστερον πλάττεται νῦν δὲ τούναντίονα πρὸ γὰρ τῆς καινῆς κτίσεως ὁ ἄνθρωπος ὁ νέος δημιουργεῖται. Καὶ γὰρ πρῶτον οὗτος γεννᾶται, καὶ τότε ὁ κόσμος μετασχηματίζεται. Καὶ καθάπερ ἐξ ἀρχῆς ὀλόκληρον ἐπλασεν, οὕτω καὶ νῦν ὀλόκληρον αὐτὸν δημιουργεῖ» (Ἐπίγραμμα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία 25, 2, PG 59, 150).

36. Ἰω. 3, 16: «Οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον». Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὁμιλία περὶ τελείας ἀγάπης, 1, PG 56, 280: «Δι' ἀγάπην κατήλθε πρὸς ἡμᾶς ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ... ἵνα τὴν ἀληθὴ καταγγελίαν θεογνωσίαν, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην διδάξῃ τοὺς ἀνθρώπους». ΤΣΙΠΚΟΥ Β. Α., ὀ.π., σσ. 69-71.

37. Ἡ ἔνωση τῶν δύο φύσεων ἐγένε «ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως» καὶ κατὰ τρόπον ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν συλλάβει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς (ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας*, 12, PG 45, 44: «τὸν τῆς ἀνακράσεως τρόπον τοῦ θεοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον συνιδεῖν οὐ χωροῦμεν»). Ὁ Χριστὸς εἶναι ἀληθινὸς Θεᾶνθρωπος καθόσον «ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» (Κολ. 2, 9). Κατὰ τὸν ἱερόν Χρυσόστομο «εἷς Θεός, εἷς Χριστός, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Τὸ δέ, εἷς, ὅταν εἶπω, ἔνωσιν λέγω, οὐ σύγχυσιν τῆς φύσεως ταύτης εἰς ἐκείνην μεταπεσούσης, ἀλλ' ἠνωμένης» (Εἰς τὴν πρὸς Φιλίμονα Ἐπιστολήν, Ὁμιλία 7, 3, PG 62, 232).

τώρθωται. Οὕτω γάρ και θάνατος ἐλύθη, και ἁμαρτία ἀηρέθη, και κατάρα ἠφανίσθη, και τὰ μυρία ἐξῆλθεν εἰς τὸν κόσμον ἡμῶν ἀγαθά»³⁸. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὁ ἱερός Χρυσόστομος κάνει λόγο γιά πολλές ἐν Χριστῷ «οἰκονομίες»³⁹ οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν θησαυρό και πηγὴ αἰωνίου ζωῆς. Ἀναφέρεται προφανῶς ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐνσάρκωση, στὸ πάθος και τὴ σταυρικὴ θυσία, στὴν ἀνάσταση και στὴν ἀνάληψη τοῦ Κυρίου. Θεωρεῖται ὡς συγκεφαλαίωση τῆς οἰκονομίας και τῆς Ἐκκλησίας «τὸ Θεὸν γενέσθαι ἄνθρωπον και σταυρωθῆναι και ἀναστῆναι»⁴⁰.

Ἄναμφίβολα οἱ ἐν λόγῳ ἐπὶ μέρους «οἰκονομίες» ἀποτελοῦν «ἐφάπαξ» ἔργα τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας, πὺ μὲ προτυπώσεις προβάλλονται στὴν προϊστορία τῆς θείας οἰκονομίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μᾶς κάνουν και κοινωνοὺς τῆς ἐσχατολογικῆς πραγματικότητας⁴¹. Συγχρόνως μᾶς καλοῦν νὰ βιώνουμε προσωπικά και καθημερινὰ τὸ μυστήριο αὐτὸ τῆς σωτηρίας μας, τὴ χαρὰ πὺ ὁ Χριστὸς «ἡ πάντων ἐορτῆ, τῶν αἰῶνων ἐορτῆ»⁴² χαρίζει στὴ ζωὴ τῆς

38. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην..., Ὁμιλία 31, 2, PG 59, 177. Βλ. και ΖΗΣΗ Θ. (Πρωτοπρ.), Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ κόσμου κατὰ τὸν ἅγιον Ἰωάννην Χρυσόστομον, ἐκδ. «Βυρῆνιος» [Πατερικά, 2], Θεσσαλονίκη 1997, σ. 179 ἔξ.

39. Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, 1-2, PG 52, 773-775.

40. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους, Ὁμιλία 38, 1, PG 61, 322. Βλ. και ΓΕΒΤΙΤΣ Α. (Ἱερομονάχου, πρώην Ἐρζεγοβίνης), Ἡ ἐκκλησιολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου..., σ. 51-78.

41. ΨΕΥΤΟΓΚΑ Β. Σ., «Ὁψεις και προοπτικὲς στὴν ἐσχατολογία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα (μία πρώτη προσέγγιση τοῦ θέματος)», ὁ.π., σσ. 261-262. Κατὰ τὸν ἀπὸστολο Παῦλο «τὸ πολίτευμα ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς ἐστὶ» (Φιλίπ. 3, 20) και «οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν» (Ἐβρ. 13, 14). Στὴν αἰωνιότητα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ «θυμηδία δὲ και πανήγυρις ἐστὶν ἐν ταύτῃ διηνεκῆς ἐνθεὸς τε και ἀναλλοιώτος. Ἐκεῖ γὰρ ἐστὶ τῶν ὄντων εὐφραينوμένων ἢ κατοικίας» (ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Εἰς τὸ κατὰ τὴν Σαμαρείτιδα τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, PG 151, 249 Β). «Ἡ βιβλικὴ θεώρησης τῆς ἱστορίας και τῆς θείας Ἀποκαλύψεως μέσα στὴν ἱστορία εἶναι μία ἐσχατολογικὴ ἐνόρασις και θεώρησης... Σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, εἶναι μεγάλος και σημαντικὸς ὁ ρόλος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος σ' ὀλόκληρη τὴν οἰκονομία τῆς σωτηρίας πὺ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Χριστὸ στὴν Ἐκκλησία. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἐκεῖνο πὺ ἀνήγει και διατηρεῖ μόνιμα ἀνοικτὴ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τῆς σωτηρίας και τὰ ἔσχατα, γιὰ τὴν ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα τῆς βασιλείας». ΓΕΒΤΙΤΣ Α. (Ἐπισκόπου Βανάτου, πρώην Ἐρζεγοβίνης), «Ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας τῆς Ἐκκλησίας», ἐν Φῶς Ἰλαρόν, σσ. 193, 198). Ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι εἰκόνα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, εἰκόνα τῶν ἐσχάτων (βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ (Μητρο. Περγάμου), «Εὐχαριστία και βασιλεία τοῦ Θεοῦ», ἐν Εὐχαριστίας Ἐξεμπλάριον, ἦτοι κείμενα Ἐκκλησιολογικά και Εὐχαριστιακά, ἐκδ. «Εὐεργέτης», Μέγαρο 2006, σσ. 155-222.

42. ΙΩΑΝΝΟΥ ΕΥΧΑΪΤΩΝ, Λόγος εἰς πάνσεπτον Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, PG 120, 1077 Β.

Ἐκκλησίας μὲ τὶς ἐπὶ μέρους ἑορτὲς τοῦ μυστηρίου «τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως καὶ τῆς ἡμῶν θεώσεως»⁴³. Μᾶς προτρέπουν σὲ μία πραγματικὴ χριστοποίηση, μὲ «νοῦν Χριστοῦ»⁴⁴ καὶ «καρδίαν Χριστοῦ»⁴⁵, δεδομένου μάλιστα ὅτι «βούλεται γὰρ ἄει καὶ ἐν πᾶσιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεὸς τῆς αὐτοῦ ἐνσωματώσεως ἐνεργεῖσθαι τὸ μυστήριον»⁴⁶.

Β΄

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἐνσωμάτωση στὴ ζωὴ καὶ τὸ λυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, ποὺ προαιωνίως σχεδιάστηκε ἀπὸ τὸν Τριαδικὸ Θεό, ὁ συνεορτασμός τοῦ ὄρατοῦ καὶ ἀοράτου κόσμου⁴⁷ καὶ «ἡ ἐκ τῶν ὀρωμένων πρὸς τὰ νοούμενα μετάβα-

43. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Λόγος εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου*, PG 96, 676 B.

44. *Α΄ Κορ.* 2, 16.

45. *Ἐφ.* 3, 17. Ἡ ἐπίτευξη βεβαίως αὐτῆς τῆς χριστοποίησης ἀπαιτεῖ τὸ συνδυασμὸ ἀσκητικοῦ ἀγώνα καὶ εὐχαριστιακῆς ζωῆς. Καὶ τὰ δύο εἶναι «ἀθλήματα ποῦ τελοῦνται “παρὰ πάντα τὸν βίον” καὶ ἀνήκουν ἐξίσου σὲ ὅλους ὅσοι συμμετέχουν ἢ προσπαθοῦν νὰ συμμετέχουν ἀσκητικοευχαριστιακὰ στὴν πορεία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος» (ΣΤΑΜΟΥΛΗ Χ., «Ἄσκηση καὶ Εὐχαριστία», ἐν *Ἡ γυναικα τοῦ Λὼτ καὶ ἡ σύγχρονη θεολογία*, ἐκδ. «Ἰνδικτος», Ἀθῆναι 2008, σσ. 166-167. Περισσότερα γιὰ τὴ σχέση θείας Εὐχαριστίας καὶ ἄσκησις βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Π., «Εὐχαριστιακὴ καὶ θεραπευτικὴ πνευματικότητα», ἐν *Lex Orandi...*, σσ. 49-83. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ Ι. - ΑΝΔΡΙΟΠΟΥΛΟΥ Π., «Εὐχαριστία καὶ κάθαρση. Τὸ συναμφοτέρο τῆς παράδοσης», ἐν *Σύναξη* 52 (1994) 105-116. ΣΚΡΕΤΤΑ Ν. (Ἀρχιμ.), *Ἡ νοερὰ προσευχὴ ἔκφραση ἀληθοῦς λατρείας Θεοῦ, μετὰ συναγωγῆς κειμένων παλαιῶν καὶ νέων γερόντων* [Σειρά: Κανονικὰ καὶ Λειτουργικὰ, 2], ἐκδ. «Μυγδονία», Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 36-40, 75-116. ΠΙΑΚΑΖΟΓΛΟΥ Σ., «Εὐχαριστία καὶ Ἄσκηση. Οἱ ἐκκλησιολογικὲς συνιστώσες τοῦ ὀρθοδόξου ἡθους», ἐν *Σύναξις Εὐχαριστίας. Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Γέροντος Αἰμίλιανου*, ἐκδ. «Ἰνδικτος», Ἀθῆναι 2003, σσ. 335-364. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Α. Γ., *Προτάσεις Ποιμαντικῆς Θεολογίας*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 270: «Ἡ πνευματικὴ ζωὴ, στὴν ὁποία ἐκτενῶς ἀναφέρονται οἱ Πατέρες δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἀφηρημένη νοητικὴ ἢ συναισθηματικὴ ἔξαρση, ἀλλὰ συγκεκριμένως τρόπος μετοχῆς στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, βίωση τῆς λειτουργικῆς καὶ μυστηριακῆς ζωῆς τῆς, ἄσκηση σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς, κάθαρση ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὴν ἁμαρτία, προσευχὴ καὶ ἔνωση μὲ τὸν Θεό». ΣΚΑΛΤΣΗ Π. Ι., *Ἡ παράδοση τῆς κοινῆς καὶ τῆς κατ' ἰδίαν προσευχῆς. Μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὸ Ὁρολόγιον τοῦ Θηραρά*, σσ. 22-25.

46. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1084 C.

47. Τροπᾶριο α΄ ὠδῆς τοῦ Κανόνα τοῦ Πάσχα: «Ἐορταζέτω δὲ κόσμος ὄρατός τε καὶ ἀόρατος, Χριστὸς γὰρ ἐγήγερται, εὐφροσύνη αἰώνιος». Βλ. καὶ ΣΚΑΛΤΣΗ Π. Ι., «Θεολογικὴ προσέγγιση τῆς χριστιανικῆς γιορτῆς», ἐν *Λειτουργικὲς Μελέτες* Ι, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 195.

σις και ἐγχώρησις»⁴⁸ συνεχίζονται νὰ γίνονται πραγματικότητα καθημερινὰ στήν Ἐκκλησία «ἐν τοῖς μυστηρίοις»⁴⁹ καὶ δὴ τὴ θεία Εὐχαριστία⁵⁰. Τὸ μυστήριο αὐτὸ τῆς συνάξεως καὶ τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖ «θεία μυσταγωγία»⁵¹, προέκταση τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσαρκώσεως⁵², αἰώνια δηλαδὴ Εὐχαριστία⁵³ καὶ λειτουργικὴ ἀνάμνηση τοῦ μυστικοῦ δείπνου ὡς ἱστορικοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ γεγονότος⁵⁴, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐχαριστιακὴ συγκεφαλαίωση «πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν

48. ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἠθικός λόγος ΙΔ΄, Περὶ ἐορτῶν*, τόμ. 5, ἐκδ. «ὠφελίμου βιβλίου», Ἀθήναι 1979, σ. 374.

49. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, ὁ.π., ΛΗ΄, SC 4bis, 230 (1) = PG 150, 452 D. «Σημαίνεται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἐν τοῖς μυστηρίοις οὐχ ὡς ἐν συμβόλοις, ἀλλ’ ὡς ἐν καρδίᾳ μέλη καὶ ὡς ἐν ῥίζῃ τοῦ φυτοῦ κλάδοι». Οἱ εἰκονικὲς περιγραφὲς γιὰ τὶς ὁποῖες κάνει λόγο ὁ ἱερός Καβάσιλας ὅσον ἀφορᾷ τὴ σχέση Ἐκκλησίας καὶ μυστηρίου «δὲν εἶναι γυμνά καὶ ἀφρημένα “φιλοσοφικά” σύμβολα. Οἱ εἰκόνες ἔχουν ἓνα οὐσιαστικὸ ἀντίκρισμα, ὅπως κάθε τύπος καὶ σύμβολο· σημαίνουν τὸ περιεχόμενο τῆς θείας οἰκονομίας» (ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν. Α., *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ΄* ..., σ. 270). Κατὰ τὸ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη «ἡ φράση “ἐν τοῖς μυστηρίοις” δὲν σημαίνει γιὰ τὸν Καβάσιλα στὰ ἑπτὰ μυστήρια, ἀλλὰ μόνον στὴ θ. Εὐχαριστία» («Θεία Εὐχαριστία καὶ Ἐκκλησία», ἐν *Εὐχαριστίας Ἐξεμπλάριον*, σ. 44). Ἡ θεία Εὐχαριστία χαρακτηρίζεται ὡς τὸ πλήρωμα «καὶ τὸ τέλος τοῦ μυστηρίου παντός» (ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος...*, ΕΖ΄, PG 155, 233 B) ἢ μυστήριο μυστηρίων (ΣΜΕΜΑΝ Α., «Θεολογία καὶ Εὐχαριστία», ἐν *Θεολογία, Ἀλήθεια καὶ Ζωή*, Ἀθήνα 1962, σ. 113 ἐξ. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Α. Γ., ὁ.π., σσ. 258-259. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. Δ. (Πρωτοπρ.), *Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας*, ἐκδ. «Ἀρμός», Ἀθήνα 1996, σσ. 262-264).

50. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, ὁ.π., ΛΗ΄, SC 4bis, 230 (2) = PG 150, 452 D: «Καὶ γὰρ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὰ μυστήρια· ἀλλὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ ταῦτα βρωσὶς ἐστί καὶ πόσις ἀληθινή· καὶ τούτων μετέχουσα οὐ πρὸς ἀνθρώπινον αὐτὰ μεταβάλλει σῶμα, καθάπερ ἄλλο τι σίτιον, ἀλλ’ αὐτὴ μεταβάλλεται πρὸς ἐκεῖνα τῶν κρειπτόνων ὑπερνικόντων». Βλ. καὶ ΒΕΡΓΩΤΗ Γ., «Τὸ λειτουργικὸν ἔτος μέσα ἀπὸ τῆ θ. Εὐχαριστία», ἐν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 32* (1984) 232-247. Περισσότερα γι’ αὐτὴ τὴ σχέση βλ. ΨΕΥΤΟΓΚΑ Β. Σ., «Ὁψεις καὶ προοπτικὲς στὴν ἐσχατολογία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα (μία πρώτη προσέγγιση τοῦ θέματος)», ὁ.π., σσ. 268-272.

51. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον Ι*, PG 48, 750.

52. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, ὁ.π., ΙΒ΄, SC 4bis, 104 (10) = P 150, 392 D: «Ταύτης δὲ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου μυσταγωγία ἐστί τὰ τελούμενα». Βλ. καὶ ΨΕΥΤΟΓΚΑ Β. Σ., «Τὸ κίνητρο τῆς ἐνσάρκωσης τοῦ Θεοῦ Λόγου κατὰ τὸν ἅγιο Νικόλαο Καβάσιλα», ἐν *Θέματα Πατερικῆς Θεολογίας*, σσ. 209-228.

53. ΠΕΒΤΙΤΣ Α. (Γερομονάχου, πρώην Ἐρζεγοβίνης), *Ἡ ἐκκλησιολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου...*, σ. 78.

54. ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ, *Εἰς τὸ «Σοφίαν ὠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον»*, PG 10, 628 B: «Τὸ τίμιον καὶ ἄχραντον αὐτοῦ σῶμα καὶ αἷμα, ἅπερ ἐν τῇ μυστικῇ καὶ θείᾳ τραπέζῃ καθ’ ἐκάστην ἐπιτελοῦνται θυόμενα εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀειμνήστου καὶ πρώτης ἐκείνης τραπέζης τοῦ μυστικοῦ θείου δείπνου». Ὁ μυστικὸς δείπνος συνδέεται μὲ τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Κύριος ἀναφέρει λέγοντας: «ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ’ ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν»

γεγεννημένων, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας»⁵⁵. Μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια ἡ ἀνάμνηση στὴ θεία Εὐχαριστία δὲν ἐξαντλεῖται στὰ ὄρια μίας ψυχολογικοῦ τύπου μνήμης, ἢ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀναφορᾶς. «*Ἡ εὐχαριστιακὴ ἀνάμνηση –γράφει ὁ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν– εἶναι ἡ ἀνάμνηση τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ποῦ ἀποκαλύφθηκε καὶ μᾶς παραχωρήθηκε στὸν μυστικὸ δεῖπνο. Ἡ ἀνάμνηση ὁμῶς τοῦ σταυροῦ, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν κλωμένου, τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐκχεομένου, δὲν ξεχωρίζει ἀπ' αὐτή. Γι' αὐτὸ μόνο μέσα ἀπὸ τὸν σταυρὸ, τὸ δῶρο τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ μεταμορφώνεται σὲ ἀποδοχὴ καὶ φανέρωσή του στὴν Εὐχαριστία – στὴν πρὸς τὸν οὐρανὸ ἀνοδὸ μας, στὴ συμμετοχὴ μας στὴν τράπεζα τοῦ Χριστοῦ “ἐν τῇ βασιλείᾳ του”*»⁵⁶.

Ὅλο τὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, μὲ ἀποκορύφωμα τὴν πρόγευση τῶν ἐσχάτων⁵⁷, ἀποτυπώνεται καὶ βιοῦται στὴν αἰώνια πραγματικότητα τῆς θεί-

λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῆ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ... λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πῖω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ» (Λουκ. 22, 15-18). Βλ. καὶ ΙΩΑΝΝΟΥ (Μητροπ. Περγάμου), «*Εὐχαριστία καὶ βασιλεία τοῦ Θεοῦ*», ἐν *Εὐχαριστίας Ἐξεμπλᾶριον*, σσ. 157-158. ΣΜΕΜΑΝ Α., *Εὐχαριστία*. Τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας, μετάφρ. ἀπὸ τὰ Ἀγγλικά: Ἰωσήφ Ροηλίδης, ἐκδ. «*Ἀκρίτας*», Ἀθήνα 2000, σσ. 273-274: «*Ὁ μυστικὸς δεῖπνος εἶναι τὸ τέλος, ἡ ὀλοκλήρωση, τὸ πλήρωμα τοῦ τέλους, ἐπειδὴ εἶναι ἡ φανέρωση ἐκείνης τῆς βασιλείας τῆς ἀγάπης, γιὰ χάρις τῆς ὁποίας δημιουργήθηκε ὁ κόσμος καὶ στὴν ὁποία ἔχει τὸ τέλος του, τὸ πλήρωμά του*».

55. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ τῆς Λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου. Βλ. καὶ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ Ν. (Πρεσβυτέρου), *Ἡ εὐχαριστιακὴ ὄντολογία. Τὰ εὐχαριστιακὰ θεμέλια τοῦ εἶναι, ὡς ἐν κοινῶνι γίνεσθαι, στὴν ἐσχατολογικὴ ὄντολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ ὁμολογητῆ*, ἐκδ. «*Δόμος*», Ἀθήνα 1992, σσ. 49-56. ΖΟΥΜΑ Ε., *Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τῆς εὐχαριστιακῆς ἐπικλήσεως* (Διδακτορικὴ Διατριβή), Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 46-69. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗ Β. Ι. (Πρωτοπρ.), *Ὁ ἐκκλησιολογικὸς χαρακτήρας τῆς ποιμαντικῆς. Λεντίφ ζωννύμενοι II*, ἐκδ. «*Μυγδονία*», Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 79-80: «*Στὴ λειτουργία ἀποκαλύπτεται ὀλόκληρο τὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου καὶ παρουσιάζεται μὲ συμβολισμοὺς, τύπους καὶ εἰκόνες, ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἡ πώση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνανθρώπιση, ἡ ζωὴ, τὸ πάθος, ἡ ἀνάσταση, ἡ ἀνάληψη καὶ ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Κυρίου*».

56. *Εὐχαριστία. Τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας*, σ. 286. Βλ. καὶ Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας, σ. 426. ΙΩΑΝΝΟΥ (Μητρ. Περγάμου), «*Εὐχαριστία καὶ βασιλεία τοῦ Θεοῦ*», ἐν *Εὐχαριστίας Ἐξεμπλᾶριον*, σσ. 185-199. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Π., «*Παύλεια Εὐχαριστιολογία*», ἐν *Παῦλος. Τομὲς στὴ θεολογία του Α'*, σ. 206. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ (Σαχάρωφ) Ἀρχιμ., «*Περὶ τῆς λειτουργικῆς προσευχῆς*», ὁ.π., σσ. 357-371.

57. ΣΜΕΜΑΝ Α., «*Θεολογία καὶ Λειτουργία*», ἐν *Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸ σύγχρονο*

ας Λειτουργίας⁵⁸. «*Ἡ αἰωνιότητα διασταυρώνεται με τὸν χρόνο καὶ κατὰ τοῦτο γινόμαστε πραγματικά σύγχρονοι τῶν βιβλικῶν γεγονότων ἀπὸ τὴ γένεση ἕως τὴν παρουσία, ζῶντάς τα συγκεκριμένα σὰν αὐτόπτες μάρτυρες*»⁵⁹. Ὅταν λειτουργοῦμαστε δὲν κάνουμε κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ ποῦ μᾶς παρέδωσε ὁ Χριστὸς καὶ αἰῶνες τώρα τελεῖ ἡ Ἐκκλησία. Στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη δὲν τελοῦμε ἀπλῶς μία τελετὴ ἀλλὰ «*ὁρῶμεν τὸν Χριστὸν τυπούμενον καὶ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν ἔργα καὶ πάθη*»⁶⁰. Ὅταν μιῶ γιὰ τὴν κοινωνία τοῦ αἵματος καὶ τὴν εὐλογία τοῦ ποτηρίου, λέγει ὁ ἱερός Χρυσόστομος, «*πάντα ἀναπτύσσω τὸν τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ θησαυρόν, καὶ τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀναμιμνήσκω δωρεῶν. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἐπιλέγοντες τῷ ποτηρίῳ τὰς ἀφάτους εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅσων ἀπολελεύκαμεν, οὕτως αὐτὸ προσάγομεν καὶ κοινωνοῦμεν, εὐχαριστοῦντες ὅτι τῆς πλάνης ἀπήλλαξε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ὅτι μακρὰν ὄντας, ἐγγὺς ἐποίησεν ὅτι ἐλπίδα μὴ ἔχοντας καὶ ἀθέους ἐν τῷ κόσμῳ, ἀδελφούς ἑαυτοῦ κατεσκεύασε καὶ συγκληρονόμους*»⁶¹.

κόσμο, ἐκδ. «*Ἀκριτας*», μετάφρ. ἀπὸ τὸ Ἀγγλικό: Ἰωσήφ Ροηλίδης, Ἀθήνα 1993, σ. 166-167: «*Στὴν πρώτη Ἐκκλησία ὥστόσο, ἀκόμη καὶ ὁ ὅρος λειτουργία δὲν ἦταν ὅπως σήμερα ἓνα ἀπλὸ συνώνυμο τῆς λέξης λατρεία (cult). Ἀναφερόταν οὐσιαστικά σ' ὅλα ἐκείνα τὰ λειτουργήματα καὶ ἀξιώματα μέσα στὴν Ἐκκλησία στὰ ὁποῖα φανερόνεται καὶ ἐκπληρώνεται ἡ φύση καὶ ἡ κλήση τῆς... Ἐξαρχῆς μοναδικὸ τῆς λειτουργήμα ἦταν ἀκριβῶς νὰ “κάνει τὴν Ἐκκλησία αὐτὸ ποῦ ὄντως εἶναι” δηλαδὴ μάρτυρα καὶ συμμετοχο τοῦ σωτηριώδους γεγονότος τοῦ Χριστοῦ, τῆς καινούργιας ζωῆς “ἐν ἁγίῳ Πνεύματι”, τῆς παρουσίας τῆς μέλλουσας βασιλείας “ἐν αὐτῷ τῷ κόσμῳ”*».

58. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, ὅ.π., ΚΘ', SC 4bis, 184 (8) = PG 150, 432 B: «*Διὰ τοῦτο ἐκέλευσε: “Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν” ὅτι τοῦτο βούλεται ἱεουργεῖσθαι ἀεὶ παρ' ἡμῶν*». Βλ. καὶ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ (Σαχάρωφ), «*Περὶ τῆς λειτουργικῆς προσευχῆς*», ὅ.π., σσ. 367-368: «*Διὰ τῆς εὐλογίας αὐτοῦ ἡ θεία Λειτουργία, οὕσα ἀνεπανάληπτος, ἐπαναλαμβάνεται εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἐν τῇ ἐπαναλήψει αὐτῇ τοῦ αἰωνίου κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ μυστηρίου, φανεροῦται τὸ ἐπίκαιρον αὐτοῦ, ἡ ἀναλλοίωτος παρουσία αὐτοῦ ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς ἱστορίας. Ἡ Λειτουργία, ἀδιαιρετος οὕσα, μερίζεται καὶ ἀκαταπαύστως ἐπεκτείνεται εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης*».

59. ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ Π., Ἡ Ὁρθοδοξία, μετάφρ. Ἀγαμ. Μουρτζόπουλος, Θεσ/νίκη 1972, σ. 325. Βλ. καὶ ΜΑΝΤΖΑΡΙΑΔΗ Γ. Ι., Χρόνος καὶ ἄνθρωπος, σ. 147. «*Τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ὡς τὸ μυστήριον ποῦ συντηρεῖ τὴν ἀληθινὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ, εἶναι καὶ τὸ μυστήριον ποῦ συντηρεῖ τὴν ἀληθινὴν μνήμη του: Τῆ μνήμη ὅλων τῶν γεγονότων τῆς θείας οἰκονομίας, ὅπως καὶ τῶν γεγονότων τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας μέσα στὴν ἐσχατολογικὴ τους προοπτικὴ. Στὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας ἔχουμε τὴ μεγαλύτερη συμπίκνωσιν τοῦ χρόνου. Τὸ παρὸν συνάπτεται μὲ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, ἐνὼ τὸ νῦν ἐπεκτείνεται σὲ ἀδιάκοπο αἶεν*».

60. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, ὅ.π., Α', SC 4bis, 60 (6) = PG 150, 369 D. Κατὰ τὴν ὑμνογραφία λειτουργεῖται «*τῆς σωτηρίας ἡμῶν τὸ κεφάλαιον καὶ τοῦ ἀπ' αἰῶνος μυστηρίου ἡ φανέρωσις*» (Ἀπολυτίκιον τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ).

61. Ὑπόθεσις τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης Ἐπιστολῆς, Ὁμιλία 24, PG 61, 199.

Με βάση τὰ παραπάνω γίνεται σαφές αὐτὸ ποὺ στὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῆς θείας Λειτουργίας ἐπισημαίνεται, ὅτι δηλαδή ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι «τὸ οἰκονομηθὲν ἡμῖν τοῦτο πρὸς σωτηρίαν μυστήριον»⁶². Ὁ Θεὸς μέσω τῆς ἀνεκτιμήτου δωρεᾶς τῆς θείας Λειτουργίας⁶³ χάρισε στὸν ἄνθρωπο «οὐρανίων μυστηρίων ἀποκάλυψιν»⁶⁴, «οἰκονομῶν αὐτῷ τὴν εἰς παλιγγενεσίας σωτηρίαν, τὴν ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ»⁶⁵. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε τῆ Λειτουργία, ὅπου μέσα ἀπὸ τὰ λεγόμενα, ἀδόμενα καὶ πραττόμενα βιώνουμε τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας, τὴν ὀνομάζουμε Εὐχαριστία⁶⁶. Ὁ λειτουργὸς μάλιστα ἀναγινώσκοντας εἰς ἐπήκοον τοῦ

62. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπισυναπτόμενη εὐχή στὴν εὐχή τῆς Προσκομιδῆς τῆς θείας Λειτουργίας Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου.

63. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ (Σαχάρωφ), Ἀρχιμ., «Περὶ τῆς λειτουργικῆς προσευχῆς», ὅ.π., σ. 363: «Ἡ Λειτουργία εἶναι ἀνεκτίμητον δῶρον πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα δι' αὐτῆς γνωρίζομεν τὸ ἀπ' αἰῶνος ἀπόκρυφον μυστήριον τῆς σταυρώσεως τῆς θείας ἀγάπης· ἐν αὐτῇ ζῶμεν ὄντως τὸν τύπον τῆς ἀναστάσεως· δι' αὐτῆς ἀναβαίνομεν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς θεωρίας τῆς δόξης τῆς Μεταμορφώσεως».

64. Ἀπὸ τὴν εὐχή τῆς Προσκομιδῆς τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

65. Ἀπὸ τὴν ἀναφορά (μετὰ τὸν ἐπινίκιο ὕμνον) τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Βλ. καὶ ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ., «Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου», ἐν *Λειτουργικὰ Θεέματα Δ'*, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 25-52.

66. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατήχησις Μυσταγωγικῆ Ε'*, SC 126, 152 (5) = PG 33, 1113 A: «Εἶτα ὁ ἱερεὺς λέγει: "Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ". Ὅντως γὰρ εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν, ὅτι ἀναξίους ὄντας ἡμᾶς ἐκάλεσεν εἰς τὴν τηλικαύτην χάριν, ὅτι ἐχθροὺς ὄντας κατήλλαξεν, ὅτι πνεύματος νόθεσιᾶς κατηξίωσεν». ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, 3, 1, PG 3, 424 D: «Ὁὐ γὰρ ἔνεστι σχεδὸν τινα τελεσθῆναι τελετὴν ἱεραρχικὴν, μὴ τῆς θειοτάτης Εὐχαριστίας ἐν κεφαλῷ τῶν καθ' ἕκαστα τελουμένων τὴν ἐπὶ τὸ ἐν τοῦ τελεσθέντος ἱεροουργούσης συναγωγὴν». Βλ. καὶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *ὑπόθεσις τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης Ἐπιστολῆς*, Ὀμιλία 24, PG 61, 199: «Αὐτὸ (τὸ ποτήριον) προσάγομεν καὶ κοινωνοῦμεν, εὐχαριστοῦντες ὅτι τῆς πλάνης ἀπήλλαξε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος». ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὅ.π., ΜΘ', SC 4bis, 288 (26-27): 290 (27): «Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ εὐχαριστεῖν τὸ ὑπὲρ τῶν ἤδη δοθέντων ἀγαθῶν ἡμῖν δώροις τὸν εὐεργέτην τιμᾶν. Εἶτα καὶ σαφέστερον δεικνύσα τὴν εὐχαριστίαν, φησί: Προσφέροντες τὴν προσφορὰν ταύτην, "σὲ ὑμνοῦμεν...". Ὅπως ὁ νοῦς, φησί, τῆς προσάγωγῆς τῶν δώρων τὸ ὑμνεῖν, τὸ εὐχαριστεῖν, τὸ ἱκετεύειν, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἐλέγομεν, ὥστε εἶναι καὶ εὐχαριστήριον καὶ ἱκέσιον τὴν αὐτήν... Αὐτὴν ἐκείνην τὴν προσφορὰν προσάγομεν, ἢν αὐτὸς ὁ μονογενὴς ἀνέδειξέ σοι, τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ καὶ εὐχαριστοῦντες προσάγοντες, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀναδεικνύς αὐτὴν ἡχαριστεῖ». ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (Ἀρχιμ.), *Εἰσοδικόν. Στοιχεῖα λειτουργικῆς βιώσεως τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνότητος μέσα στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, Ἅγιον Ὄρος 1978, σσ. 98-99: «Κάθε μιὰ Εὐχαριστία καταγγέλλει τὸ θάνατον τοῦ Κυρίου. Κάθε μιὰ Εὐχαριστία καταγγέλλει τὸ θάνατό μας καὶ τὸν ἀρραβῶνα τῆς αἰωνίου ζωῆς. Καὶ τοῦ πιστοῦ ὁ θάνατος καταγγέλλει τὴν Εὐχαριστία. Ὅσο πλεονάζει ὁ θάνατος ἢ εὐχαριστιακὴ μετοχή, τόσο πλεονάζει μέσα

λαοῦ τὴν ἄγιαν ἀναφορὰ⁶⁷ εὐχαριστεῖ τὸν Τριαδικὸ Θεὸ γιὰ ὅλα: «ὑπὲρ πάντων ὧν ἴσμεν καὶ ὧν οὐκ ἴσμεν, τῶν φανερῶν καὶ ἀφανῶν ἐνεργειῶν, τῶν εἰς ἡμᾶς γεγενημένων. Εὐχαριστοῦμέν σοι ὑπὲρ τῆς λειτουργίας ταύτης, ἣν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δέξασθαι κατηξίωσας»⁶⁸. Τίποτε δὲν προέρχεται ἀπὸ ἐμᾶς, λέγει ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας, «οὔτε γὰρ ἔργα ἡμῶν τὰ δῶρα, ἀλλὰ σοῦ τοῦ πάντων δημιουργοῦ, οὔτε ἡμετέρα ἐπίνοια τῆς λατρείας οὗτος ὁ τύπος... ἀλλ' αὐτὸς ἐδίδαξας, αὐτὸς προετρέψω διὰ τοῦ μονογενοῦς»⁶⁹.

Γ'

Αὐτὸ ποῦ ἐγγενῶς ἡ Λειτουργία μνημονεύει, ὅτι δηλαδὴ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἀπὸ ἀγάπῃ ἔστειλε στὸν κόσμον τὸν Υἱόν του «ὃς ἐλθὼν καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν πληρώσας, τῇ νυκτὶ ἧ παρεδίδοτο, μᾶλλον δὲ ἑαυτὸν παρεδίδου ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς»⁷⁰, τὸ σχολιάζουν καὶ τὰ Ὑπομνήματα τὰ ὁποῖα

μας χῶρο καὶ κράτος ἡ ζωῆ. Ὅσο εἶναι θάνατος ἐκούσιος, τόσο νικάται ὁ θάνατος ὁ ἀναπόφευκτος ποῦ ἔρχεται. Ὅσο εἶναι πράξη ἐλευθερίας, τόσο μεταστοιχειώνει τὴν ἀνάγκη τὴν ἔσχατη σ' ἐλευθερία αἰώνια».

67. Σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας καὶ εἰδικότερα τῆς ἀναφορᾶς βλ. ΦΙΛΙΑ Γ. Ν., Ὁ τρόπος ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν στὴ λατρεία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὰ χειρόγραφα Εὐχολόγια ἡ '-ιδ' αἰώνων, ἐκδ. Γρηγορίου, Ἀθήνα 1997. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἡ Εὐχαριστιακὴ Ἀναφορὰ», ἐν Τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας [Πρακτικὰ Γ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου], Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2004, σσ. 114-116. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ., Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας, τόμ. Ε', Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2003, σ. 192. ΤΡΕΜΠΕΛΑ Π. Ν., Ἡ ρωμαϊκὴ λειτουργικὴ κίνησις καὶ ἡ πρᾶξις τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ἡ ἐκφώνησις τῶν εὐχῶν τῆς Λειτουργίας, Ἀθήναι 1949, σσ. 61-62. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Ἀθήναι 1982, σσ. 98-101. JACOB A., «La célébration de l'Anaphore à Byzance d'après le témoignage de Léon Toscan», ἐν *Orientalia Christiana Periodica* 32 (1966) 111-162. ΣΚΑΛΤΣΗ Π. Ι., «Ἡ περὶ τῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας παράδοση καὶ οἱ σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου», ἐν *Θεολογία* 80 (Ἰουλ.-Σεπτ. 2009) τευχ. 3ο, σσ. 71-92.

68. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ (πρὶν τὸν ἐπινίκιο ὕμνον) τῆς θείας Λειτουργίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

69. Ὁ.π., ΜΘ', SC 4bis, 288 (27)· 290 (27) = PG 150, 481 D· 484 A. Βλ. καὶ ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ., Ἐρμηνεία ἐπὶ τὰ δυσκόλων σημείων τοῦ κειμένου τῆς θείας Λειτουργίας ἀπὸ τὸ Νικόλαο Καβάσιλα (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο τοῦ Συνεδρίου γιὰ τὴν ἁγιοποίηση τοῦ Νικολάου Καβάσιλα), Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 163-164.

70. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ (μετὰ τὸν ἐπινίκιο ὕμνον) τῆς θείας Λειτουργίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσο-

έρμηνεύουν τη θεία Λειτουργία. Είναι γεγονός ότι μετά τον 4ο μ.Χ. αἰ. ἡ θεία Λατρεία, λόγω τῶν πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ θεολογικῶν συνθηκῶν ποῦ εἶχαν δημιουργηθεῖ⁷¹, ἀπέκτησε μία νέα δυναμικὴ στὴν ὁποῖαν ἀναμφίβολα ἐντάσσεται καὶ «ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ ρεαλισμὸ στὸν συμβολισμό»⁷². Σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς λειτουργικῆς ζωῆς καὶ ἰδιαίτερος στὴ θεία Λειτουργία ἀναπτύχθηκε τὸ δραματικὸ στοιχεῖο καὶ ὁ εἰκονικὸς λόγος ὁ ὁποῖος παραλληλίζει αὐτὰ ποῦ τελοῦνται στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη μὲ ὅσα ὁ Χριστὸς βίωσε κατὰ τὴν ἐπίγεια ζωὴ του⁷³. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ καθοριστικὴ ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀντιοχέα θεολόγου Θεοδώρου Μοψουεστίας, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ὅ,τι γίνεται στὴ θεία Λειτουργία εἰκονίζει τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας μέσα στὴν ἱστορία. Ὁ ἱερέας θεωρεῖται εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ οἱ διάκονοι εἶναι εἰκόνες «τῶν ἀοράτων διακονούντων πνευμάτων»⁷⁴. Στὴ βάση αὐτὴ ἀπὸ τὸν 6ο μ.Χ. αἰ. διαμορ-

στόμου. Βλ. καὶ ΝΕΛΛΑ Π., ὁ.π., σ. 144: «Ἡ θεία Εὐχαριστία τόσο ὡς τελετὴ, ὅσο καὶ ὡς πράξη μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς κοινωνία τῶν πιστῶν μὲ αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα ἀναπαριστᾷ καὶ ἐνεργοποιεῖ στὸ παρὸν ὅ,τι ὁ Χριστὸς ἔπραξε στὸ παρελθὸν γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, τὴ γέννηση, τὸ βίο, τὰ πάθη, τὸ θάνατο, τὴν ἀνάσταση, τὴν ἀνάληψη, τὴν ἐκκυσση τοῦ Πνεύματος». Βλ. καὶ ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ί. Μ., «Θεία Λειτουργία καὶ κόσμος», ἐν *Λειτουργικὰ Θέματα Δ'*, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 55-72.

71. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ί. Μ., *Λειτουργικὴ (Πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις)*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 46-57.

72. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. Δ. (Πρωτοπρ.), *Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας*, σ. 71. Περὶ τοῦ συμβολικοῦ χαρακτήρα τῆς θείας Λειτουργίας βλ. καὶ ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ Γ. Ί., *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 195-196.

73. π. ΣΜΕΜΑΝ Α., *Ἡ Ἐκκλησία προσευχομένη. Εἰσαγωγή στὴ λειτουργικὴ θεολογία*, μετάφρ. - ἐπιμέλεια: Πρωτ. Δημήτριος Τζέρπος, ἐκδ. «Ἀκρίτας», Ἀθήνα 2003, σ. 155 ἔξ. Βλ. καὶ ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ Π., *Ἡ προσευχὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ βυζαντινὴ Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου* [Σειρὰ «Λογικὴ Λατρεία» 1], ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1997, σ. 57: «Ἡ Λειτουργία ξετυλίγει αὐτὸ τὸ μυστήριο πάνω στὴν ἱερὴ σκηνὴ τοῦ Ναοῦ καὶ παρασύρει στὴ δράση του τὴ σύναξη τῶν πιστῶν. Εἶναι ἓνα διαλογικὸ δράμα ποῦ τὸ διευθύνει ὁ ἱερεὺς, βοηθούμενος ἀπὸ τὸν διάκονο, ἀγγελιοφόρο ἢ κήρυκα, καὶ τὸ χορὸ, τὸ σύνολο τῶν πιστῶν».

74. TONNEAU R. - DEVRESSE (ἐκδ.), *Les homélies de catéchétiques Théodore de Mopsueste* (Studi e Testi 145), Vatikan 1949, *Κατήχησις* 15, 21 (497) καὶ 15, 25 (503-505). Βλ. καὶ ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., *Ἡ βυζαντινὴ Λειτουργία. Μαρτυρία πίστεως καὶ συμβολικὴ ἔκφραση*, μετάφρ. π. Δημήτριος Β. Τζέρπος, ἐκδ. «Ἀκρίτας», Ἀθήνα 1998, σ. 54: «Περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὁ Χρυσόστομος, τονίζει ὁ Θεόδωρος ὅτι ἡ Λειτουργία εἶναι ἀνάμνηση τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας μέσα στὴν ἱστορία, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀναστάσεως, καὶ ὅτι ἡ πραγμάτωση αὐτῆς τῆς ἀναμνήσεως συντελεῖται δυνάμει τῶν λειτουργικῶν πράξεων, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται καὶ ἐρμηνεύονται περίπου ὡς εἰκόνες, τύποι καὶ σύμβολα μᾶς ὑπαρχούσης πραγματικότητος».

φώθηκε ή έρμηνευτική λειτουργική παράδοση με μία σειρά κειμένων-πραγματειών στις όποιες «*παρέχεται ανάλυσις και θεολογικο-συμβολικός ύπομνηματισμός τών λειτουργικῶν τύπων και τών ιερῶν τελετῶν*»⁷⁵.

Στο παλαιότερο ἀπό τὰ έρμηνευτικά Ὑπομνήματα τῆς θείας Λειτουργίας, αὐτὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου με τὸν τίτλο «*Περὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*» δὲν ὑπάρχει «*λεπτομερῆς ἀντιστοίχιση τῆς θείας Λειτουργίας με τὴν ἱστορικὴ παρουσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, με τὰ γεγονότα δηλαδὴ τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ*»⁷⁶. Ἐκεῖνο ποῦ ἐπιδιώκεται εἶναι ἡ ἀναγωγή ἀπὸ τὰ τελούμενα και τὶς ἐπὶ μέρους πτυχῆς κάθε ἱεροτελεστικῆς πραγματείας πρὸς τὴν εὐπρεπῆ τῶν νοητῶν θεωρίαν, με στόχο τὴν κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου με τὸ Θεὸ και τὴ θέωση⁷⁷. Αὐτὴ ἡ δυνατότητα δόθηκε χάρις στὸ μυστήριό τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεαρχικωτάτου Λόγου ὁ ὁποῖος «*ἀγαθότητι και φιλανθρωπία προελήλυθε, και τὴν πρὸς αὐτὸν ἡμῶν ἐνοπιὸν κοινωνίαν ἀγαθουργῶς διεπραγματεύσατο*»⁷⁸. Με τὴν τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας ἀναμνησκόμεθα αὐτὸ τὸ μεγάλο γεγονός τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ και τὴν ἐν Χριστῷ ἱστορικὴ φανέρωση τοῦ μυστηρίου τῆς οἰκονομίας τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Ὑμνοῦμε κατὰ τὸν ἅγιο Διονύσιο «*τὰς εἰρημένας ἱεράς θεουργίας Ἰησοῦ τῆς θειοτάτης ἡμῶν προνοίας, ἃς ἐπὶ σωτηρία τοῦ γένους ἡμῶν εὐδοκία τοῦ παναγεστάτου Πατρὸς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ κατὰ τὸ λόγιον ἐτελείωσεν*»⁷⁹. Με τὴν κοινωνία δὲ τῶν θείων μυστηρίων γνωρίζουμε «*τὰς μεγαλοδώρους αὐτῶν χάριτας*» και ἐποπτεύουμε τὸ «*θειότατον αὐτῶν ὕψος και μέγεθος ἐν μεθέξει πανιέρως*»⁸⁰.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς (580-†662) ἐπηρεασμένος φανερὰ ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ σκέψη τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει «*πανάγιο και ἀληθινὰ θεοφάντορα*»⁸¹, θεωρεῖ τὴ θεία

75. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι.Μ., ὁ.π., σ. 17.

76. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Θ. Ι., *Σημειώσεις Ἐρμηνείας Θείας Λειτουργίας*, Ἀθήνα 2005, σ. 147.

77. *Περὶ τῶν ἐν τῇ συνάξει τελουμένων*, PG 3, 424 B – 445 C. Πρβλ. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Α. Γ., *Προτάσεις Ποιμαντικῆς Θεολογίας*, σ. 231: «Ὁ ἄνθρωπος ποῦ λειτουργεῖται ἀνακαλύπτει μέσα ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ σύμβολα τῆς θείας Λειτουργίας τὸ ἀληθινὸ συμβολικὸ νόημα τοῦ κόσμου».

78. Ὁ.π., PG 3, 444 Α.

79. Ὁ.π., PG 3, 441 C.

80. Ὁ.π., PG 3, 445 C.

81. *Μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Εἰσαγωγή - Σχόλια Πρωτ/ρος Δημήτριος Στανιλοάε, μετάφραση Ἰγνάτιος Σακαλῆς, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1973, σσ. 96-97 = PG 91, 660 D.

Λειτουργία ὡς πορεία τοῦ κάθε ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν Θεό⁸². Κατὰ τὸν καιρὸν τῆς συνάξεως, σημειώνει χαρακτηριστικά, ἡ ἀόρατη χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μεταποιεῖ καὶ μεταμορφώνει τὸν καθένα «ἐπὶ τὸ θειότερον ἀναλόγως ἑαυτῶ, καὶ πρὸς τὸ δηλούμενον διὰ τῶν τελομένων μυστηρίων ἄγουσαν»⁸³. Τὸ σύμβολο καὶ τὸ ἀρχέτυπο συνδέονται κατὰ ἓνα τέλειο τρόπο στὴ θεία Εὐχαριστία ὅπου «ὄρατά, συμβολικά, τυπικά, εἰκονικά καὶ ἀρχετυπικά πραγματώνεται τὸ μυστήριο τῆς πορευομένης Ἐκκλησίας ποῦ καθαιρεῖ τὸ κακό, συνάγει τὰ θραύσματα καὶ κάνει τοὺς πιστοὺς μετόχους τῆς θείας ζωῆς»⁸⁴.

Στὸ δεύτερο ιδιαίτερα μέρος τοῦ κειμένου τῆς *Μυσταγωγίας* «ἡ θεία Λειτουργία συσχετίζεται καὶ παραλληλίζεται μὲ τὰ βασικά γεγονότα τῆς ἐν Χριστῶ θείας οἰκονομίας, μὲ τὰ σημαντικά γεγονότα, δηλαδή, ποῦ ἔλαβαν χώρα κατὰ τὴν πρώτη ἔλευση τοῦ Σωτῆρος καὶ μὲ αὐτά, ποῦ θὰ συμβοῦν κατὰ τὴν δευτέρα παρουσία τοῦ Κυρίου, τὴν μέλλουσα κρίση καὶ τὴν ἐγκατάσταση τῆς βασιλείας του»⁸⁵. Ἡ πρώτη π.χ. εἴσοδος στὴν ἁγία Ἐκκλησία τοῦ ἀρχιερέα «τῆς πρώτης τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ διὰ σαρκὸς εἰς τὸν κόσμον τοῦτον παρουσίας τύπον καὶ εἰκόνα φέρειν ἐδίδασκε»⁸⁶. Διὰ τῆς ἀνόδου του δὲ στὸν ἀρχιερατικὸ θρόνο «ἡ εἰς οὐρανούς αὐτοῦ καὶ τὸν ὑπερουράνιον θρόνον ἀνάβασίς τε καὶ ἀποκατάστασις συμβολικῶς τυποῦται»⁸⁷. Βλέπουμε ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Λειτουργίας νὰ γίνεται ἀναφορὰ στὸ ἔργο τῆς σωτηρίας ποῦ ἱστορικά ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐνανθρώπηση καὶ ὀλοκληροῦται στὴν ἀνάληψη τοῦ Κυρίου. Σ' αὐτὸ τὸ ἔργο μετέχει ἀπὸ τώρα ὁ ἄνθρωπος στὴν Ἐκκλησία ἀγωνιζόμενος νὰ μεταβάλλει «τὸν βίον ἐπὶ τὸ κρεῖττον, τῆς κακίας τὴν ἀρετὴν ἀνθαιρούμενος»⁸⁸. Ὡς ὁδηγὸ καὶ θεμέλιο τῆς πράξης μας γιὰ τὴν ἀπὸ τώρα πρόγευση τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἔχουμε τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, τὰ θεία ἀναγνώ-

82. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Θ. Ι., ὅ.π., σ. 151: «Τὰ τελούμενα κατὰ τὴν θεία Λειτουργία θεωροῦνται ὡς εἰκόνες τῆς πορείας τοῦ κόσμου πρὸς τὴν δευτέρα παρουσία, τὴν μέλλουσα κρίση, ποῦ θὰ ἀκολοθήσει ἀμέσως, καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ».

83. *Μυσταγωγία...*, ὅ.π., σ. 224 (11-12) = PG 91, 704 A.

84. ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., *Κόσμος - Ἄνθρωπος - Κοινωνία κατὰ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητή*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1980, σ. 235.

85. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Θ. Ι., ὅ.π., σ. 155.

86. *Μυσταγωγία...*, ὅ.π., σ. 174 (5-9) = PG 91, 688 C.

87. *Μυσταγωγία...*, ὅ.π., σ. 176 (18-20) = PG 91, 688 D.

88. *Μυσταγωγία...*, ὅ.π., σ. 178 (18-19) = PG 91, 689 B.

σματα, πού διαβάζονται στίς εὐχαριστιακές συνάξεις, καὶ διὰ τῶν ὁποίων «τοὺς τῶν θεῶν καὶ μακαρίων ἀγόνων νόμους μακθάνομενα καθ' οὓς νομίμως ἀθλοῦντες, τῶν ἀξιονίκων τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἀξιούμεθα στεφάνων»⁸⁹.

Ἡ δευτέρα εἴσοδος, ἡ λεγόμενη μεγάλη⁹⁰, «ἀρχὴ καὶ προοίμιόν ἐστιν, ὡς ὁ μέγας ἐκείνος ἔφασκε γέρων, τῆς γενησομένης ἐν οὐρανοῖς καινῆς διδασκαλίας περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ τῆς εἰς ἡμᾶς, καὶ ἀποκάλυψις τοῦ ἐν ἀδύτοις τῆς θείας κρυφίτητος ὄντος μυστηρίου τῆς ἡμῶν σωτηρίας. Οὐ γὰρ μὴ πῶ, φησὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ὁ Θεὸς καὶ Λόγος, ἀπ' ἄρτι ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς ἐμοῦ»⁹¹. Χωρὶς νὰ ἀγνοεῖ καὶ τὸ ἱστορικὸ στοιχεῖο πού εἶναι τὰ ὅσα συνέβησαν στὸ μυστικὸ δεῖπνο, ὁ ἅγιος Μάξιμος ἀναφέρεται περὶ σσότερο στὴν ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα, στὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας μας τοῦ ὁποίου προοίμιό εἶναι ἡ θεία Εὐχαριστία⁹².

Τὸ εἰκονολογικὸ καὶ ἐσχατολογικὸ στοιχεῖο τῆς θείας Λειτουργίας εἶναι παντοῦ ἔντονο στὸ Ὑπόμνημα τοῦ ἁγίου Μαξίμου⁹³. Ὅσοι δωρεὲς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀπολαμβάνουμε στὴν παρούσα ζωὴ «διὰ τῆς ἐν πίστει χάριτος... τούτων ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι κατὰ ἀλήθειαν, ἐνυποστάτως, αὐτῷ τῷ πράγματι, κατὰ τὴν ἄπρωτον ἐλπίδα τῆς πίστεως ἡμῶν, καὶ τὴν τοῦ ἐπαγγελιομένου βεβαίαν καὶ ἀπαράβατον ὑπόσχεσιν, φυλάξαντες κατὰ δύναμιν τὰς ἐντολάς, πιστεύομεν καταλήψεσθαι, μεταβαίνοντες ἀπὸ τῆς ἐν πίστει χάριτος εἰς τὴν κατ' εἶδος χάριν»⁹⁴. Τὸ τέλος ἐπίσης τῆς μυστικῆς ἱεραουργίας «συναγωγὴν τε καὶ ἔνωσιν

89. *Μυσταγωγία...*, ὁ.π., σ. 180 (5-7) =PG 91, 689 C.

90. Γιὰ τὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ τμήματος τῆς θείας Λειτουργίας βλ. TAFT R. F., *The Great Entrance. A history of the transfer of gifts and other preanaphoral rites of the Liturgy of St. John Chrysostom* [Orientalia Christiana Analecta 200], Roma 1975. ΚΟΓΚΟΥΛΗ Ι. Β., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Χ. Κ., ΣΚΑΛΤΣΗ Π. Ι., *Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*, ἐκδ. Ο.Χ.Α. «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη ²2002, σσ. 155-159. ΤΣΟΜΠΑΝΗ Τ. Π., *Ἡ Μεγάλῃ Εἴσοδος στὴν Εἰκονογραφία*, Θεσσαλονίκη 1997. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ., *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, τόμ. Β', Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα ³1989, σσ. 47-51. ΣΤΟΥΦΗ - ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ Ι., *Τὸ φράγμα τοῦ ἱεροῦ Βήματος στὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. Μελέτη Ἀρχαιολογικὴ καὶ Λειτουργικὴ* (διδαστορικὴ διατριβή), Ἀθήνα 1969, σσ. 149-159.

91. *Μυσταγωγία...*, ὁ.π., σ. 198 (1-5) = PG 91, 693 C. Πρβλ. Ματθ. 26, 29.

92. ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὁ.π., σ. 91.

93. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Π. (Ἰερέως), «Σύμβολο καὶ πραγματικότητα στὴ θεία Λειτουργία», ἐν *Σύναξη* 71 (Ἰουλ.-Σεπτ. 1999) 25-26.

94. *Μυσταγωγία...*, ὁ.π., σ. 228 (52-59) =PG 91, 704 D-705 A.

δηλοῖ, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τῶν νοητῶν αἰῶνι»⁹⁵. Ὅσοι δηλαδή κοινωνοῦν ἀξίως γίνονται ὅμοιοι κατὰ χάριν «τῷ κατ' αἰτίαν ἀγαθῷ»⁹⁶. Γεμίζουν ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ καὶ ψάλλοντες τὸ «εἶς Ἄγιος» ὅλοι γίνονται «εἶς μετὰ τοῦ Χριστοῦ»⁹⁷.

Ἀπὸ τὸν 8ο μ.Χ. αἰ. τὰ λειτουργικὰ Ὑπομνήματα ἐρμηνεύουν τὴ θεία Λειτουργία «ὡς ἀναπαράσταση τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, δηλ. ὡς ἐπανάληψη γεγονότων τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος»⁹⁸. Ὁ ἅγιος Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως († 733) στὸ ἀποδιδόμενο σ' αὐτὸν ἔργο «*Ἱστορία Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Μυστικὴ Θεωρία*» ἀναπαριστᾷ μὲ εἰκόνες «τὰ λειτουργικῶς δρώμενα ἀπὸ τὴν προσκομιδῇ, δηλαδή τὴ μεγάλη εἴσοδο μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναφορᾶς· καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ συγγραφέα, δείχνει μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια ὅτι ὁ χῶρος τοῦ ναοῦ καὶ ἡ λειτουργία ἐξαγγέλλουν τὸ θάνατο, τὴν ταφή καὶ τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ»⁹⁹. Ἔτσι ἡ μικρὴ λεγόμενη εἴσοδος¹⁰⁰, «ἡ εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου ἐμφαίνει τὴν παρουσίαν καὶ τὴν εἴσοδον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον»¹⁰¹. Ἡ συμβολικὴ δὲ ἐρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας σὲ σχέση μὲ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ φαίνεται ἰδιαίτερα μετὰ τὴ μεγάλη εἴσοδο ἕως τὴν ἀναφορὰ· «Ὁ Γερμανός, πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὁ Μάξιμος καὶ ὁ Διονύσιος, δίνει ἔμφαση στὴ συμβολικὴ τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Ξεπερνᾷ μάλιστα καὶ αὐτὸν τὸν Θεόδωρο Μοψουεστίας, ἀφοῦ μὲ βάση καὶ μόνο τὴν ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα συσχετίζει πλῆθος ἀπὸ λειτουργικῆς λεπτομέρειες μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ, χωρὶς νὰ χρησιμοποιεῖ γι' αὐτὸ μὲ συνέπεια μιὰ ἐνιαία ἐρμηνευτικὴ ἀρχή, ὅπως κάνει ὁ Θεόδωρος Μοψουεστίας»¹⁰².

95. *Μυσταγωγία...*, ὁ.π., σ. 208 (5-6) = PG 91, 696 D.

96. *Μυσταγωγία...*, ὁ.π., σ. 208 (10-11) = PG 91, 697 A.

97. *Μυσταγωγία...*, ὁ.π., σ. 208, σκόλ. 65.

98. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Π. (Ἱερῶς), ὁ.π., σ. 27.

99. ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὁ.π., σ. 122.

100. ΚΟΓΚΟΥΛΗ Ι. Β., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Χ. Κ., ΣΚΑΛΤΣΗ Π. Ι., ὁ.π., σσ. 137-140. Βλ. καὶ ΜΑΤΕΟΣ Ι., «Ἡ μικρὰ εἴσοδος τῆς θείας Λειτουργίας», ἐν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 56 (1973) 365-381. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *La célébration de la parole dans la liturgie byzantine* [Orientalia Christiana Analecta, 191], Roma 1971.

101. BORGIA N., *Il commentario liturgico de S. Germano patriarca constantinopolitano e la versione latina di Anastasio Bibliotecario* [Studi Liturgici I], Grottaferrata 1912 (=PG 98, 405 C). Βλ. καὶ ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗ Κ. (Πρωτ/ρου), «Ἡ θεία Λειτουργία ἀπὸ τὰ σύμβολα στὴν πραγματικότητα», ἐν *Ἀναβαθμοὶ λειτουργικῆς ζωῆς*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 61-63.

102. ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὁ.π., σ. 126.

Πιό συγκεκριμένα «ή προσκομιδή ή γενομένη εν τῷ θυσιαστηρίῳ, ἥτοι εν τῷ σκευοφυλακίῳ, ἐμφαίνει τοῦ κρανίου τὸν τόπον εν ᾧ ἐσταυρώθη ὁ Χριστός»¹⁰³. Ἡ μεγάλη εἴσοδος γίνεται «κατὰ μίμησιν τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Χριστοῦ»¹⁰⁴ καὶ ὡς προέλευση τοῦ μεγάλου βασιλέως «εἰς μυστικὴν θυσίαν καὶ ὑπὸ χειρῶν ἐνύλων βασταζόμενον»¹⁰⁵. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν πορεία «αἱ χοροστασίαι τῶν ἀγγέλων ὀρῶσαι διὰ σταυροῦ καὶ θανάτου τοῦ Χριστοῦ τελεσιουργημένην αὐτοῦ οἰκονομίαν καὶ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην γενομένην καὶ τὴν ἐν τῷ ἅδῃ κάθοδον καὶ τριήμερον ἀνάστασιν σὺν ἡμῖν βοῶσιν τὸ Ἑλληλούϊα»¹⁰⁶. Στὴν ἀγίαν ἀναφορὰ ὁ ἱερέας σὰν ἄλλος Μωϋσῆς μὲ παρηγορία «μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορία πίστεως» συνομιλεῖ μὲ τὸ Θεό «οὐκ ἔτι διὰ νεφέλης ὡς ποτὲ Μωϋσῆς ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου, ἀλλὰ ἀνακεκαλλυμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρεύωνα μεμύηται τὴν τῆς ἀγίας Τριάδος θεογνωσίαν καὶ πίστιν καὶ μόνος μόνῳ προσλαλεῖ Θεοῦ μυστήρια ἐπαγγέλλων ἐν μυστηρίῳ τὰ κεκρυμμένα πρὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ φανερωθέντων ἡμῖν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ»¹⁰⁷.

Τὴν ὥρα τῆς ἐπικλήσεως, τῆς θυσίας καὶ τῆς ἀναμνήσεως πάλι ὁ ἱερέας «ἀπαγγέλλει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως μυστήρια, τὴν ἐξ ἀγίας Παρθένου καὶ Θεοτόκου ἀνέκφραστον καὶ ἔνδοξον γέννησιν, τὴν ἀναστροφὴν καὶ πολίτευσιν ἐν τῷ κόσμῳ, τὸν σταυρόν, τὸν θάνατον καὶ τὴν τῶν δεσμῶν ψυχῶν ἐλευθερίαν, τὴν ἐκ νεκρῶν αὐτοῦ τριήμερον καὶ ἀγίαν ἀνάστασιν, τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀνάληψιν, τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καθέδραν, τὴν δευτέραν καὶ μέλλουσαν αὐτοῦ ἔνδοξον παρουσίαν πάλιν πρὸς ἡμᾶς»¹⁰⁸. Ὁχι

103. BORGIA N., ὁ.π., σσ. 28-29 (=PG 98, 396 B). Τὸ κείμενο τοῦ BORGIA ἔχει τὴν προσκομιδὴ λίγο πρὶν τὴν ἔναρξιν τῆς μεγάλης εἰσόδου κατὰ τὴν ἀρχαία παράδοση. Ὁ MIGNE ἔχει τὴν προσκομιδὴ πρὶν τὴν ἔναρξιν τῆς θείας Λειτουργίας, ὅπως εἶναι καὶ σήμερον. Γιά τὴ θέση τῆς προσκομιδῆς καὶ τοὺς σχετικούς μὲ αὐτὴν ὄρους βλ. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Π. Ι., «Πρόθεση, Προσκομιδὴ, Προσφορὰ (ἓνα ξεκαθάρισμα λειτουργικῶν ὄρων)», ἐν *Θεολογία* 70 (1999) 483-512. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Γ. Α., *Ἡ ἀκολουθία τῆς Προθέσεως (8ος-9ος αἰῶνας) κατὰ τὸ κείμενο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ ἀγίου Γερμανοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (†733)*. (Μελέτη λειτουργικῆ, ἱστορικῆ-θεολογικῆ), Μεταπτυχιακὴ Ἔργασία, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 121-181.

104. BORGIA N., ὁ.π., σ. 30 (=PG 98, 420 C).

105. BORGIA N., ὁ.π., σ. 30 (=PG 98, 420 A).

106. BORGIA N., ὁ.π., σ. 30 (=PG 98, 420 B). Βλ. καὶ ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΑΔΗ Κ. (Πρωτοπρ.), ὁ.π., σσ. 67-68.

107. BORGIA N., ὁ.π., σ. 33 (=PG 98, 429 B).

108. BORGIA N., ὁ.π., σ. 37 (=PG 98, 436 D).

ὁμως μόνο ὁ ἱερέας, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ πιστοί, οἱ μετέχοντες στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη γίνονται αὐτόπτες τῶν θείων μυστηρίων καὶ δοξάζουν «τὸ μέγα καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀνεξιχνίαστον μυστήριον τῆς οἰκονομίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ»¹⁰⁹.

Στὸ ἴδιο πνεῦμα μὲ τὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ κινεῖται καὶ τὸ λειτουργικὸ Ὑπόμνημα τοῦ Θεοδώρου Ἀνδίδων (11ου αἰ.), τὸ ὁποῖο ὁμως εἶναι πιὸ θεολογικὸ καὶ ξεκινᾷ ἀπὸ τῆ βάσις ὅτι «τὰ ἐν τῇ θείᾳ ἱερουργίᾳ τελούμενα τύπον εἶναι τοῦ σωτηρίου πάθους καὶ τῆς ταφῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν»¹¹⁰. Ὅπως στὴ Γραφή, λέγει ὁ Θεόδωρος Ἀνδίδων, ἔχουμε μία πλήρη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ στίς ἱερεῖς εἰκόνες μποροῦμε νὰ δοῦμε «τὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἅπαντα μυστήρια»¹¹¹ ἔτσι καὶ στὴ θεία Λειτουργία «πᾶς πιστὸς εἰδέναι ὀφείλει ὡς ἡ τῆς θείας ἱερουργίας ἅπαντα τελετὴ αὐτὴν ἐκείνην τὴν ὅλην οἰκονομίαν τῆς περὶ ἡμῶν σωτηριώδους συγκαταβάσεως τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»¹¹².

Στὴ λογικὴ αὐτὴ τῆς συμβολικῆς ἐρμηνείας τῶν τελουμένων κατὰ τὴ θεία Λειτουργία, ἀπὸ τὴν ἔναρξη μέχρι τὴ μικρὴ εἴσοδο δίδεται ἰδιαίτερη ἔμφαση στὰ τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου, τῆς θεοφανείας του, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθεια ὅτι «οὗτος ὁ νῦν φανεῖς προαιώνιος μὲν ἐστὶ Θεός, καὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης δημιουργός, γέγονε καὶ νῦν ἄνθρωπος καθ' ἡμᾶς, πάντα τὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἴδια ἔχων, πλὴν μόνης τῆς ἁμαρτίας»¹¹³. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ ἱερέας «ὁ τὴν ἔναρξιν τῆς θείας ἱερουργίας ποιούμενος εἰκόνα φέρει τοῦ Προδρόμου Ἰωάννου καὶ Βαπτιστοῦ, προκαταρξαμένου τοῦ κηρύγματος καὶ λέγοντος, μετανοεῖτε ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ βαπτίζομαι πάντας τοὺς προσερχομένους»¹¹⁴. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου «αὐτοῦ

109. BORGIA N., ὁ.π., σ. 38 (=PG 98, 437 A).

110. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, Προθεωρία κεφαλαιώδης περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καὶ μυστηρίων, PG 140, 417 A. Βλ. καὶ ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὁ.π., σσ. 142-143.

111. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 420 D. Πρὸβλ. Στιχηρὸ τῶν Αἰνῶν Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας: «Σαρκὸς τὸ ἐκτύπωμα, ἀναστηλοῦντες σου Κύριε, σχετικῶς ἀσπαζόμεθα, τὸ μέγα μυστήριον τῆς οἰκονομίας τῆς σῆς ἐκδηλοῦντες».

112. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 421 A. Βλ. καὶ ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὁ.π., σ. 145.

113. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 437 A.

114. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 432 B.

τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν δηλοῖ τοὺς λόγους, τὰς ἐντολάς, τοὺς νόμους αὐτοὺς, οὓς ἡμῖν ἔθετο, τὰ πάθη, τὴν ταφήν, τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὴν ἀνάληψιν»¹¹⁵. Ἡ μεταφορὰ τῶν ἁγίων δώρων «καὶ ἡ τούτων πρὸς τὸ θυσιαστήριον εἴσοδος κατὰ τὸ χερουβικόν, τὴν ἀπὸ Βηθανίας πρὸς Ἱερουσαλήμ δηλοῖ τοῦ Κυρίου εἰσέλευσιν»¹¹⁶. Ἡ ἔννοια τῆς ἀναμνήσεως κατὰ τὸν Θεόδωρο Ἀνδίδων εἶναι ὅτι «τοῦτο (τὸ μυστήριον δηλαδή) δηλοῖ, ὡς καθ' ἑκάστην ἡμέραν χρὴ τοῦτο τελεῖσθαι παρὰ τῶν δυναμένων καὶ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτοῦ πάθη δοξάζειν καὶ ἀνυμεῖν ἄχρι τῆς δευτέρας αὐτοῦ καὶ ἐνδόξου παρουσίας»¹¹⁷.

Ὁ μελισμὸς σημαίνει ὅτι «κἂν μερίζεται, ἀμέριστος διαμένει καὶ ἄτμητος ὕφ' ἐνὶ ἐκάστῳ μέρει τεμνουμένων ὁ αὐτὸς ὅλος Θεάνθρωπος μεριζόμενός τε καὶ εὐρισκόμενος· εἰ γὰρ καὶ φθορᾶ ὑπέστη καὶ θανάτῳ, ἀλλ' ἡ σὰρξ αὐτοῦ ἐν τῷ ἄδῃ οὐκ εἶδε διαφθοράν. Ἡ δὲ ὕψωσις τοῦ τιμίου σώματος εἰκονίζει τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὕψωσιν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ θάνατον, καὶ αὐτὴν τὴν ἀνάστασιν. Δηλοῖ δὲ καὶ ἡ μετάληψις τὴν πρὸ τοῦ πάθους ἐπὶ τοῦ μυστικοῦ δείπνου μετάδοσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ κοινῆς ποτηρίου»¹¹⁸.

Τὸ τελευταῖο δὲ γεγονός τῆς ἐπὶ γῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ εἰκονίζεται μὲ τὴν μεταφορὰ τοῦ ἁγίου ποτηρίου στὴν πρόθεση¹¹⁹. «Ὑψουμένου γὰρ ἐν τῇ ἀναλήψει, ἔλεγον οἱ ἄγγελοι τοῖς ἀποστόλοις· οὗτος ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν πάλιν ἐλεύσεται ὡς κριτῆς. Τότε δὲ πᾶν γόνυ κάμψει αὐτῷ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων, καὶ ἔσται ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα αὐτοῦ. Εἰ γὰρ καὶ νῦν εἰσὶ τινες τῶν μὴ ὁμολογούντων αὐτόν, ἀλλὰ τότε οὐδεὶς ἀντερεῖ»¹²⁰.

Ἀπὸ τὰ σημαντικότερα Ὑπομνήματα τῆς θείας Λειτουργίας κατὰ τὴ βυζαντινὴν περίοδο εἶναι αὐτὸ τοῦ ἁγίου Νικολάου Καβάσιλα (γεννήθηκε περὶ τὸ 1320 καὶ κοιμήθηκε μετὰ τὸ 1390) «Εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν» ἢ «Ἐρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας». Μὲ τὴν συμβολικὴ ἐρμηνεία «τῶν λειτουργικῶν τύπων ὁ Καβάσιλας δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτηρη πρωτοτυπία. Ἀκολουθεῖ τοὺς προηγούμενους ὑπομνηματιστὲς καὶ ἰδίως τὸν Ἀνδίδων. Εἶναι ὁμως ἐκλεκτικός. Ἡ

115. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 440 C.

116. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 441 AB.

117. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 452 C.

118. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 464 D.

119. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140: «Μετὰ ταῦτα ἡ εὐχή τῆς εὐχαριστίας καὶ ἡ ἄρσις τῶν καταλειφθέντων θείων λειψάνων, ἧτις τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν ὑπαινίττεται».

120. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 465 A.

έπιλογή τῶν ἐρμηνειῶν γίνεται ἀπὸ τὴν πλούσια φαρέτρα τῆς παραδόσεως, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ λησμονεῖ τὴ δική του κεντρικὴ γραμμὴ. Ἄναξυμῶνει ὅλα μὲ τὸ δικό του φύραμα καὶ δίνει μιὰ στιβαρὴ καὶ ἐνιαία θεολογικὴ σύνθεση, ἀνάλογη μὲ τὴν ὑψηλὴ στάθμη τῆς θεολογικῆς του δεινότητος»¹²¹.

Κατὰ τὸν ἅγιο Νικόλαο Καβάσιλα τὴ Λειτουργία τὴ διέπει ἕνας νοῦς, μία λογικὴ σειρὰ ἀπὸ ἀδόμενα, λεγόμενα καὶ τελούμενα στὰ ὁποῖα «κατὰ τὴν πρὸς ἄλληλα τάξιν καὶ ἁρμονίαν»¹²² ἐξεικονίζεται τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας. Μέσα ἀπὸ ὅλα ὅσα γίνονται στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξιν «ὀρῶμεν τὸν Χριστὸν τυπούμενον καὶ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτοῦ ἔργα καὶ πάθη»¹²³. Τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας δηλώνεται καὶ εἰκονίζεται «πρὸ πάντων καὶ ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάσης»¹²⁴ τῆς θείας Λειτουργίας. Ὡς κέντρο τῆς τελετῆς τῆς ἱερῆς εὐχαριστίας, ἡ ὁποία παρομοιάζεται ὡς «εἰκὼν μία ἐνὸς σώματος τῆς τοῦ Σωτῆρος πολιτείας»¹²⁵ καὶ πίνακας σπὸν ὁποῖον ἐγγράφονται τὰ ἔργα τῆς «τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίας ἀπάσης»¹²⁶, εἶναι ἡ θυσία, ἡ ὥρα δηλαδὴ τῆς ἐπικλήσεως.

Τὸ μυστήριον τῆς τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίας σημαίνεται κατὰ τὸν καιρὸ τῆς θυσίας, σημαίνεται ἐπίσης μὲ τὰ δρώμενα πρὶν ἀπὸ τὴ θυσία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ γινόμενα μετὰ τὴ θυσία. «Ἡ μὲν γὰρ θυσία τὸν θάνατον αὐτοῦ καταγγέλλει καὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀνάληψιν, ὅτε τὰ τίμια δῶρα εἰς αὐτὸ τὸ Κυριακὸν μεταβάλλει σῶμα, τὸ ἀναστάν, τὸ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνεληλυθός. Τὰ δὲ πρὸ τῆς θυσίας, τὰ πρὸ τοῦ θανάτου, τὴν παρουσίαν, τὴν ἀνάδειξιν, τὴν τελείαν φανέρω-

121. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ., *Νικόλαος Καβάσιλας ὁ μυσταγωγός* (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο τοῦ Συνεδρίου γιὰ τὴν ἀγιοποίηση τοῦ Νικολάου Καβάσιλα), Θεσσαλονίκη 1984, σ. 146. Γιὰ τὸ λειτουργικὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ Καβάσιλα βλ. καὶ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Θ. Ι., *Σημειώσεις Ἐρμηνείας Θείας Λειτουργίας*, σσ. 173-188. ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὁ.π., σσ. 184-193. ΨΕΥΤΟΓΚΑ Β. Σ., *Λόγος σαρκωμένος, Εὐχαριστία, Εὐχαριστιακὸς Λόγος* (Κείμενα - Εἰσαγωγές - Ἀναλύσεις), ἐκδ. «Κυρομάνος», Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 417-433. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ Σ., «Εὐχαριστία, Θεία Οἰκονομία καὶ Ἐκκλησία. Θεολογικὸ σχόλιον στὶς ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τοῦ Νικολάου Καβάσιλα στὴ θεία Λειτουργία», ἐν *Σύναξιν* 107 (Ἰούλ.-Σεπτ. 2008) 73-87. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΗ Χ. Θ., *Ὁ μυσταγωγικὸς συμβολισμὸς στὸν ἅγιο Νικόλαο Καβάσιλα* (Διπλωματικὴ Ἔργασία), Θεσσαλονίκη 1998. BORNERT R., *Les commentaires byzantins de la divine liturgie du VIIe ue XVe siecle*, Institut francais d'etudes byzantines, Paris 1966.

122. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., Α', SC 4bis, 62 (7) = PG 150, 372 B.

123. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., Α', SC 4bis, 60 (6) = PG 150, 369 D.

124. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., Α', SC 4bis, 70 (15) = PG 150, 376 B.

125. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., Α', SC 4bis, 62 (7) = PG 150, 372 B.

126. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΛΖ', SC 4bis, 226 (2) = PG 150, 452 A. Βλ. καὶ ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ., *Νικόλαος Καβάσιλας ὁ μυσταγωγός*, σσ. 145-146.

σιν· τὰ δὲ μετὰ τὴν θυσίαν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ὡς αὐτὸς εἶπε, τὴν τοῦ Πνεύματος εἰς τοὺς ἀποστόλους κάθοδον, τὴν τῶν ἐθνῶν δι' ἐκείνων εἰς τὸν Θεὸν ἐπιστροφὴν καὶ τὴν κοινωνίαν»¹²⁷.

Τὸ ὅτι ἡ θεία Λειτουργία πραγματώνει στὴν Ἐκκλησία τὸ μυστήριο τῆς θείας οἰκονομίας ἀποκαλυπτόμενο μὲ τὸ μυστήριο τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ ἱερός Καβάσιλας τὸ ἐπισημαίνει ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού ἐρμηνεύει τὸν τρόπο ἑναρξης αὐτῆς τῆς ἱερουργίας μὲ τὸ «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...». «*Τί οὖν τὸ τρισσὸν ἐπιφημίζει τοῦ Θεοῦ καὶ οὐ τὸ ἐνιαῖον; Οὐ γὰρ εὐλογητός ὁ Θεὸς ἢ εὐλογημένη ἡ τοῦ Θεοῦ βασιλεία, ἀλλὰ τοῖς προσώποις διηρημένως· Εὐλογημένη, φησίν, ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅτι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου πρώτης ἔμαθον ἄνθρωποι ὡς εἶη τρία πρόσωπα ὁ Θεός*»¹²⁸.

Τὸ μυστήριο τῆς Ἁγίας Τριάδος φανερώνεται μὲ τὴν ἐνανθρώπηση, κι αὐτὸ ἡ θεία Λειτουργία τὸ διακηρύσσει ἐξ ἀρχῆς καθόσον «*εἶναι ὁ τόπος τῆς κοινῆς ἐνέργειας καὶ τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ γι' αὐτὸ αὐτὸς ὁ ζωντανὸς τόπος εἶναι ἡ ἐνεργὸς παρουσία ὄλων τῶν προσώπων, μελῶν τῆς Ἐκκλησίας*»¹²⁹. Στὰ ἀντίφωνα προφητεύεται ἡ ἐνανθρώπηση, «*ἡ τοῦ Κυρίου διὰ σαρκὸς ἐπιδημία καὶ πολιτεία*»¹³⁰ γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ ἐνότητα Καινῆς καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἡ κατὰ τὴ μικρὴ εἴσοδο ὑψωση τοῦ Εὐαγγελίου σημαίνει «*τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Κυρίου... διὰ γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου ὁ Χριστὸς δηλοῦται*»¹³¹.

127. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΙΣΤ', SC 4bis, 128 (2, 3, 4) = PG 150, 404 A. Βλ. καὶ ΠΙΑΓΚΑ-ΖΟΓΛΟΥ Σ., «Εὐχαριστία, Θεία Οἰκονομία καὶ Ἐκκλησία. Θεολογικὸ σχόλιο στὶς ἐρμηνευτικὲς ἀρχές τοῦ Νικολάου Καβάσιλα στὴ θεία Λειτουργία», ὁ.π., σ. 76.

128. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΙΒ', SC 4bis, 104 (10) = PG 150, 492 D. Βλ. καὶ ΣΚΑΛΤΗ Π. Ι., «Ἐρμηνευτικὰ ζητήματα τῆς θείας Λειτουργίας», ἐν *Λειτουργικῆς Μελέτης* II, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 179.

129. ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ Π., ὁ.π., σ. 66. Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, PG 94, 852 A: «*Τόπος Θεοῦ ἐνθα ἔκδηλος ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ γίνεται*». Βλ. καὶ ΨΕΥΤΟΓΚΑ Β. Σ., «Ἡ ἐν Χριστῷ οἰκονομία τῆς σωτηρίας κατὰ τὸν Νικόλαον Καβάσιλαν», ἐν *Θέματα Πατερικῆς Θεολογίας*, σ. 193: «*Υπὸ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα τὸ μυστήριον τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως συνδέεται πρωταρχικῶς μὲ τὴν φιλανθρωπίαν τῆς ἁγίας Τριάδος*». ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗ Β. Ι. (Πρωτοπρ.), ὁ.π., σ. 79: «*Ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι οὐσιαστικὰ ὁλόκληρη ἡ Ἐκκλησία. Εἶναι τὸ μυστήριο τῆς φανερώσεως τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προσλήψεως τοῦ κόσμου στὴ βασιλεία του*».

130. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΙΖ', SC 4bis, 134 (5) = PG 150, 405 D.

131. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., Κ', SC 4bis, 146 (1) = PG 150, 412 C.

Ἡ ἀνάγνωση τῶν Γραφῶν γίνεται διότι «*παρασκευάζουσι γὰρ ἡμᾶς καὶ προκαθαίρουσι πρὸ τοῦ μεγάλου τῶν μυστηρίων ἀγιασμοῦ. Εἰ δὲ τὴν σημασίαν ζητεῖς, τὴν φανέρωσιν τοῦ Κυρίου δηλοῦσιν*»¹³².

Κατὰ τὴ μεγάλη εἴσοδο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρακτικὸ καθαρὰ χαρακτήρα ποῦ ἔχει ἡ μεταφορὰ τῶν δώρων συμβολίζει καὶ τὸ γεγονὸς «*τῆς ἐσχάτης τοῦ Χριστοῦ ἀναδείξεως*»¹³³. Κατὰ τὴ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου διὰ τῆς ἐπικλήσεως σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ «*τὰ δῶρα ἠγίασθη καὶ ἡ θυσία ἀπηρτίσθη καὶ τὸ μέγα θῦμα καὶ ἱερεῖον τὸ ὑπὲρ τοῦ κόσμου σφαγὲν ἐπὶ τῆς τραπέζης ὁρᾶται κείμενον ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Κυριακοῦ σώματος οὐκ ἔτι τύπος, οὐδὲ δῶρον, εἰκόνα φέρων τοῦ ἀληθινοῦ δώρου, οὐδὲ γραφὴν τινα κομίζων ἐν ἑαυτῷ τῶν σωτηρίων παθῶν ὥσπερ ἐν πίνακι, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀληθινὸν δῶρον· αὐτὸ τοῦ Δεσπότη τοῦ πανάγιου σῶμα τὸ πάντα ἀληθῶς ἐκεῖνα δεξιόμενον τὰ ὀνειδή, τὰς ὕβρεις, τοὺς μῶλωπας, τὸ σταυρωθὲν, τὸ σφαγὲν, τὸ μαρτυρῆσαν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, τὸ ῥαπισθὲν, τὸ αἰκισθὲν, τὸ ἐμπτυσμάτων ἀνασχόμενον, τὸ χολῆς γευσάμενον. Ὅμοίως καὶ ὁ οἶνος αὐτὸ τὸ αἷμα τὸ ἐκπηδήσαν σφαπτομένου τοῦ σώματος, τοῦτο τὸ σῶμα, τοῦτο τὸ αἷμα τὸ συστάν ἐκ Πνεύματος ἁγίου, τὸ γεννηθὲν ἀπὸ τῆς μακαρίας Παρθένου, τὸ ταφέν, τὸ ἀναστάν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, τὸ ἀνελθὸν εἰς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς*»¹³⁴.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω διαφαίνεται μὲ πόση λεπτομέρεια ὁ ἱερὸς Καβάσιλας συνδέει τὴ δομὴ, τὴν τάξιν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς θείας Λειτουργίας μὲ τὸ σωτηριολογικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐνανθρώπησιν γιὰ νὰ καταλήξει στὸ σταυρὸ, τὴν ταφή, τὴν ἀνάστασιν, τὴν ἀνάληψιν καὶ τὴν πρόγευσιν τῆς βασιλείας. Ὅλα αὐτὰ δηλώνουν τὴν ταυτότητα εὐχαριστίας καὶ θείας οικονομίας¹³⁵. Ἀνανεώνουν συνεχῶς στὴν ψυχὴ τοῦ λειτουργημένου ἀνθρώπου τὴν αἰτία τῆς χαρᾶς καὶ τὸ ἀντίδωρο τῆς εὐχαριστίας· «*Ὁρᾶς –σημειώνει ὁ Καβάσιλας– ὅτι τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἅπαντα πρὸς δοξολογίαν καὶ εὐχαριστίαν φέρει μόνον*»¹³⁶.

132. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΚΒ', SC 4bis, 154α 156 (4) = PG 150, 416 C. Βλ. καὶ ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὁ.π., σ. 189.

133. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΚΔ', SC 4bis, 162 (3) = PG 150, 420 C.

134. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΚΖ', SC 4bis, 174- 176 (= PG 150, 425 CD).

135. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ Σ., ὁ.π., σ. 78.

136. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., SC 4bis, 300 (9) = PG 150, 488 B.

Ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς ὑπομνηματιστὲς τῆς θείας Λειτουργίας κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο εἶναι ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης (†1429). Ὅταν ὁ ἅγιος Συμεὼν ἐρμηνεύει διάφορες Ἀκολουθίες χρησιμοποιεῖ τόσο τὴν ἱστορικὴ καὶ συγκριτικὴ ἐρμηνεία, ὅσο καὶ τὴ συμβολικὴ μυστικὴ ἐρμηνεία. Πρὸς τοῦτο ἀξιοποιεῖ τὴν προγενέστερη ἐρμηνευτικὴ παράδοση, ἀποφεύγει τοὺς ἐξεζητημένους συμβολισμούς καὶ δίδει βαρῦτητα στὸ χριστολογικὸ περιεχόμενον καὶ νόημα τῶν τελουμένων¹³⁷.

Ἡ θεία Λειτουργία ἢ εὐχαριστία ἢ κοινωνία «ἐστὶν ἔνωσις Θεοῦ μεθ' ἡμῶν, θέωσις ἡμῶν, ἁγιασμός, χάριτος πλήρωμα, ἔλλαμψις, ἀποτροπὴ παντὸς ἐναντίου. Χορηγία παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ τί ἕτερον ἢ Θεοῦ σύγκρασις τε καὶ κοινωνία; Τοῦτο μυστήριον μυστηρίων, καὶ ἁγίων ἁγιασμός, καὶ ὄντως ἁγίων ἅγιον, καὶ τελετῶν ἀπασῶν τελετὴ, καὶ τελετάρχης τε καὶ τελεστική. Ἐπεὶ καὶ ὁ μόνος τελετάρχης Λόγος αὐτὴν εἰργάσατο καὶ παρέδωκε, καὶ αὐτὸς ἐστὶν αὕτη· καὶ ἵνα μὲν μεθ' ἡμῶν αὐτὴν παραδέδωκεν»¹³⁸. Ἡ θεία Λειτουργία, μᾶς λέγει ὁ ἅγιος Συμεὼν, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλα ὅσα τελοῦνται κατ' αὐτὴν ἀνάγονται στὴ δική του ζωὴ καὶ παράδοση. Δὲν εἶναι μάλιστα τυχαῖο ὅτι ὅλα τὰ μυστήρια τουλάχιστον ἕως τὸ 12ο αἰ. συνδέονταν μὲ τὴ θεία Εὐχαριστία, γιὰ νὰ εἶναι ἀκριβῶς συνεχῆ καὶ πλήρη ἡ κοινωνία μαζί του¹³⁹. «Καὶ διὰ τοῦτο σεσάρκωται ἐκ Παρθένου, ἵνα ἡμῖν ἐνωθῆ. Τούτου τε χάριν ἐσταύρωται, καὶ τὸ αἷμα ἐξέχευε δι' ἡμᾶς, ἵν' αὐτοῦ κοινωνοῦμεν. Καὶ πρὸ τοῦ σταυροῦ διὰ τῆς ἱερουργίας τὰ μυστήρια δέδωκεν, ἵνα μεθ' ἡμῶν ᾦ, καὶ κοινωνοὶ ὦμεν αὐτοῦ, νῦν τε καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ μετέχωμεν πάντες, ὅτι τοῦτο ἡγάπησεν, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον. Καὶ διὰ τοῦτο παραπλησίως κεκοινωνήκε σαρκὸς τε καὶ αἵματος, ἵνα κοινωνίαν ἔχωμεν μετ' αὐτοῦ»¹⁴⁰.

137. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ., *Τὸ λειτουργικὸν ἔργον Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης (Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ θεωρίαν τῆς θείας Λατρείας)*, Διατριβὴ ἐπὶ Ὑφηγεσίᾳ, Θεσσαλονίκη 1965, σσ. 121-141. Βλ. καὶ ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὁ.π., σσ. 172-184. ΓΙΕΒΤΙΤΣ Α., «Ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης ὡς ἐρμηνευτὴς τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν», ἐν *Χριστὸς ἀρχὴ καὶ τέλος*, Ἀθήνα 1983, σσ. 265-308.

138. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος...*, ΟΗ', PG 155, 253 C.

139. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *Ἡ θεία Εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς θείας Λατρείας. Ἡ σύνδεσις τῶν μυστηρίων μετὰ τῆς θείας Εὐχαριστίας*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2005.

140. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ὁ.π., ΞΗ', PG 155, 233 C. Περισσότερα γιὰ τὴν περὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ πιστοῦ στὴ θεία Εὐχαριστία βλ. ΣΚΡΕΤΤΑ Ν. (Ἀρχιμ.), *Ἡ θεία Εὐχαριστία καὶ τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Κολλυβάδων*, σσ. 94-408.

Ἦς «ἐκτύπωσης» τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ¹⁴¹ ἡ θεία Λειτουργία συμβολίζει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Ἡ πρώτη εἴσοδος π.χ., ἡ καὶ μικρὴ λεγόμενη, «τὸ κατελθεῖν αὐτόν (τὸν Χριστόν) εἰς τὴν γῆν καὶ ἀποθανεῖν καὶ ἐγερθῆναι καὶ ἀναληφθῆναι σημαίνει»¹⁴². Ἡ κάθοδος δὲ τοῦ ἱεράρχη ἀπὸ τὸ θρόνο προκειμένου νὰ λειτουργήσῃ «τὴν πρὸς ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ Λόγου δηλοῖ συγκατάβασι»¹⁴³. Τὰ ἀντίφωνα «καταγγέλλουσι τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου σάρκωσιν, διὰ δὲ τῶν ἐφουμνίων αὐτὴν παριστώσι τὴν χάριν τετελεσμένην, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν σαρκωθέντα τε καὶ πάντα ὑπὲρ ἡμῶν ἐνεργήσαντα»¹⁴⁴. Τὰ ἀναγνώσματα σημαίνουν τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου στὸν κόσμον μετὰ τὴν ἀνάληψη· «Διὸ καὶ πρῶτον μὲν ὁ ἀπόστολος, ἔπειτα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον κηρῦσσεται. Ὅτι πρῶτον μὲν ἐνισχυθέντες ἐξαπεστάλησαν οἱ μαθηταί· εἶτα τὴν οἰκουμένην περιδραμόντες, τὸ Εὐαγγέλιον ἐκήρυξαν»¹⁴⁵. Ἡ μεγάλη εἴσοδος συμβολίζει «τὴν μετὰ δόξης ἀπ' οὐρανοῦ δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Ὅθεν καὶ μετὰ δορυφορίας αὕτη γίνεται πλείστης»¹⁴⁶.

Ἡ μὲ τὴν ἐπίκληση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἱεραρχία δείχνει ὅτι «μία ἡ δύναμις τῆς Τριάδος, καὶ τοῦ Υἱοῦ σαρκωθέντος, ὁ Πατὴρ εὐδοκῶν ἦν, ὁ Υἱὸς δὲ αὐτουργῶν, καὶ τὸ Πνεῦμα συνεργοῦν τὸ πανάγιον»¹⁴⁷. Ἡ ὕψωση τοῦ ἄρτου πρὶν τὸ μελισμὸ «τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ δηλοῖ ὕψωσιν τοῦ Ἰησοῦ»¹⁴⁸, «καὶ τὸ αὐτόν τὸν Χριστόν ἐλθεῖν, καὶ ἑαυτοῦ ἡμῖν μεταδοῦναι, ὅτι καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ ὑπὲρ ἡμῶν σταυρωθεὶς, καὶ αὐτὸν δείκνυσιν ἡμῖν μυστικῶς ὑπὲρ ἡμῶν πεπονθότα»¹⁴⁹. Ἡ μεταφορὰ τέλος τῶν δώρων μετὰ τὴ θεία κοινωνία στὴν πρόθεση συμβολίζει τὴν ἀνάληψη τοῦ Κυρίου «καὶ τὴν μετὰ ταύτην δόξαν τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ τῇ γῆσει, οἶονεὶ διαλεγόμενος τῷ Σωτῆρι, καὶ λέγων, ὅτι, σὺ κατῆλθες μέχρις ἡμῶν, καὶ καθ' ἡμᾶς ὄφθης, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνελήλυθας, καὶ ἀναληφθεὶς, τῇ δόξῃ τῆς σῆς δυνάμεως πεπλήρωκας πᾶσαν τὴν γῆν, δι' ἧς καὶ

141. ΓΙΕΒΤΙΤΣ Α., ὁ.π., σ. 295.

142. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ὁ.π., ἡΗ', PG 155, 292 B.

143. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Περί τε τοῦ θείου Ναοῦ*, PG 155, 717 B.

144. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ὁ.π., PG 155, 717 D.

145. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ὁ.π., PG 155, 724 B.

146. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος...*, ἡΗ', PG 155, 296 A. Βλ. καὶ *Περί τε τοῦ θείου Ναοῦ*, PG 155, 728 ABCD.

147. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος...*, ἡΘ', PG 155, 297 A.

148. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Περί τε τοῦ θείου Ναοῦ*, PG 155, 741 B.

149. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος...*, ἡΘ', PG 155, 297 C.

ἡμεῖς ἱερουργοῦντές σου τὰ μυστήρια, καὶ μετέχομέν σου, καὶ μεθ' ἡμῶν διηνεκῶς ἔχομέν σε»¹⁵⁰.

Ἐπίλογος

Ἡ θεία Λειτουργία «πᾶσαν πληροῖ τὴν πνευματικὴν καὶ ὑπερφυᾶ οἰκονομίαν τῆς τοῦ Θεοῦ σαρκώσεως»¹⁵¹ καὶ παροντοποιεῖ διηνεκῶς στὴν Ἐκκλησία τὸ μυστήριο τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανούς ἀναβάσεως, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας. Ἀποτελεῖ δηλαδὴ ἀνάμνηση ὄλου τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας καὶ τόπο τῆς κοινῆς ἐνέργειας τῶν τριῶν προσώπων τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, μὲ σκοπὸ τὸν ἁγιασμό, τὴν κοινωνία μὲ τὸ Χριστό, τὴν πρόγευση τῆς βασιλείας, τὴ σωτηρία καὶ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου.

Μέσα ἀπὸ τοὺς διάφορους συμβολισμοὺς εἰκονίζεται πραγματικὰ τὸ μυστήριο τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας. Διαπιστώνεται ὅτι αὐτὸ τὸ μυστήριο «εἶναι ἓνα καὶ ἐνιαῖον ἀπὸ τὴν προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ, μέχρι τὴν μέλλουσαν βασιλείαν, ἀπὸ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ ὅλην τὴν Παλαιὰν Διαθήκη, ὅπου τὸ μυστήριον αὐτὸ προτυποῦται, μέχρι τὴν σάρκωσιν, ὅπου πραγματοποιεῖται καὶ μέχρι τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν δευτέραν παρουσίαν, ὅπου φανερώνεται ἐν ὅλῃ τῇ πληρότητί του»¹⁵². Ἡ θεία Λειτουργία θεωρεῖται ὡς «εἰκὼν μία ἐνὸς σώματος τῆς τοῦ Σωτῆρος πολιτείας»¹⁵³ καὶ ὅλα ὅσα ὑπάρχουν σ' αὐτήν, οἱ εὐχές, οἱ ὕμνοι, οἱ ψαλμοὶ καὶ οἱ διάφορες λειτουργικὲς πράξεις ἀναφέρονται στὴν οἰκονομία τοῦ Σωτῆρος¹⁵⁴ καὶ τὴν εὐχαριστιακὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντί του¹⁵⁵.

150. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Περὶ τε τοῦ θείου Ναοῦ*, PG 155, 745 BC. Βλ. καὶ ΣΟΥΛΤΣ Χ.-Γ., ὅ.π., σ. 179. Περὶ μὴ ἀποδοχῆς τοῦ χριστολογικοῦ συμβολισμοῦ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸν ἱερὸ Καβάσιλα βλ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ., *Ἑρμηνεῖα ἑπτὰ δυσκόλων σημείων τοῦ κειμένου τῆς θείας Λειτουργίας ἀπὸ τὸ Νικόλαο Καβάσιλα* (Ἀνάπτυο ἀπὸ τὸν τόμο τοῦ Συνεδρίου γιὰ τὴν ἀγιοποίηση τοῦ Νικολάου Καβάσιλα), Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 170-172.

151. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐπιστολὴ Πέτρου Μανσοῦρ πρὸς Ζαχαρίαν περὶ τοῦ ἀχράτου σώματος οὗ μεταλαμβάνομεν*, PG 95, 408.

152. ΠΙΕΒΤΙΣ Α., «Ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης ὡς ἐρμηνευτὴς τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν», ὅ.π., σ. 300.

153. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὅ.π., Α', SC 4bis, 62 (7) = PG 150, 372 B.

154. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὅ.π., Α', SC 4bis, 64 (11) = PG 150, 373 A.

155. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὅ.π., ΜΘ', SC 4bis, 288α 290 (25-28) = PG 150, 481 C-484 A.

Μετέχοντας ό πιστός στη θεία Εύχαριστία γίνεται κοινωνός τής ζωής του Χριστού «είς άφεσιν άμαρτιών και ζωήν αίώνιον». Υπερβαίνει τή φθορά και τό θάνατο έν Χριστώ, καθαιρείται από τά πάθη και αποκτά προσωπική έμπειρία τής θεώσεως ένούμενος μετά τής θεοποιού σαρκός του Χριστού¹⁵⁶. Με τήν παρουσία δέ και κοινωνία του Άγίου Πνεύματος στη θεία Λειτουργία διαφυλάσσεται ή έσχατολογική προοπτική τής θείας Εύχαριστίας¹⁵⁷ και πραγματοποιείται ή μεταμόρφωση όλου του κόσμου.

156. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ Γ. Ι., *Χρόνος και άνθρωπος*, σ. 146: «Μετέχοντας ό πιστός στη θεία Λειτουργία και προσευχόμενος στη θεία Εύχαριστία ζει τó μοναδικό και αίώνιο γεγονός τής έν Χριστώ ανακαινίσεώς του. Χωρίς νά παύει νά βρίσκεται μέσα στο χρόνο, μετέχει στην αίωνιότητα».

157. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ό.π., ΛΘ', SC 4bis, 226-228 (1-5) = PG 150, 452 ABC.